

Između Tradicije i Mode

JEVREJSKA OPŠTINA BEOGRAD

izložba fotografija

Između Tradicije i Mode

odevanje beogradskih Jevreja krajem XIX i u prvoj polovini XX veka

Beograd, 18. maj – 11. jun 2000.

Etnografski muzej

Izdavač
Jevrejska opština Beograd

Autor izložbe
Ida Labudović

Autor postavke izložbe
Ljubomir Kukulj

Autor teksta "Između tradicije i mode"
Ida Labudović

Recenzent
dr Branko Ćupurdija

Autor teksta "Fragmenti trošnih sećanja"
Goran Malić

Recenzent
Mirko Lovrić

Prevod rezimea
Nataša Raković

Tehničko uređenje kataloga
Boris Kotur

*Kompjuterska prezentacija i
naslovna strana kataloga*
Zoran Atijas

Glas
Branka Vasović

Tiraž
300 primeraka

Slike na naslovnoj strani

Anonim, *Porodica Naftali*, oko 1930.
Anonim, *Rebeka Pijade*, 1913.

Donacijama su realizaciju izložbe i kataloga pomogli: The Jewish American Joint Distribution Committee, Ambasada Izraela, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Md&Profy i cvečara "Oaza", a svojom podrškom: Yechiel Bar-Chaim, Aleksandar Ajzinberg, Isak Asiel, Nebojša Samardžić, Goran Malić, Branko Ćupurdija, Miroslav Tasić, Mirjana Menković i Vesna Bižić-Omčikus.

Realization of the exhibition and catalogue was made possible by donations from: The Jewish American Joint Distribution Committee, The Embassy of Israel, The Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, Md&Profy, Oaza and support from: Yechiel Bar-Chaim, Aleksandar Ajzinberg, Jitzhak Asiel, Nebojša Samardžić, Goran Malić, Branko Ćupurdija, Miroslav Tasić, Mirjana Menković and Vesna Bižić-Omčikus.

Izdavač
Jevrejska opština Beograd

Autor izložbe
Ida Labudović

Autor postavke izložbe
Ljubomir Kukulj

Autor teksta "Između tradicije i mode"
Ida Labudović

Recenzent
dr Branko Ćupurdija

Autor teksta "Fragmenti trošnih sećanja"
Goran Malić

Recenzent
Mirko Lovrić

Prevod rezimea
Nataša Raković

Tehničko uređenje kataloga
Boris Kotur

*Kompjuterska prezentacija i
naslovna strana kataloga*
Zoran Atijas

Glas
Branka Vasović

Tiraž
300 primeraka

Slike na naslovnoj strani

Anonim, *Porodica Naftali*, oko 1930.
Anonim, *Rebeka Pijade*, 1913.

Donacijama su realizaciju izložbe i kataloga pomogli: The Jewish American Joint Distribution Committee, Ambasada Izraela, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Md&Profy i cvećara "Oaza", a svojom podrškom: Yechiel Bar-Chaim, Aleksandar Ajzinberg, Isak Asiel, Nebojša Samardžić, Goran Malić, Branko Ćupurdija, Miroslav Tasić, Mirjana Menković i Vesna Bižić-Omčikus.

Realization of the exhibition and catalogue was made possible by donations from: The Jewish American Joint Distribution Committee, The Embassy of Israel, The Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, Md&Profy, Oaza and support from: Yechiel Bar-Chaim, Aleksandar Ajzinberg, Jitzhak Asiel, Nebojša Samardžić, Goran Malić, Branko Ćupurdija, Miroslav Tasić, Mirjana Menković and Vesna Bižić-Omčikus.

*Zahvaljujemo porodicama
koje su ustupile svoj dragoceni
materijal i pružile mogućnost
da se podsetimo na tokove istorije,
različite stilove,
etničke osobenosti,
neobične momente, ukus i
manir nekadašnjeg života*

*We wish to express our gratitude
to families who lent us their
precious material and thus
enabled us to remember
the courses of history,
various styles, ethnic
characteristics, unusual moments,
preferences and manners of
life in the past*

*H. Heršković,
Rodaci Žaka Romana
kraj XIX veka*

IZMEĐU TRADICIJE I MODE

odevanje beogradskih Jevreja krajem XIX i u prvoj polovini XX veka

Tradicijски i modni kostim

Fenomen odevanja u vezi je sa celokupnim društveno-kulturnim sistemom, a izučavanje načina odevanja značajno, jer na njegovo formiranje utiču svi faktori koji u tom sistemu postoje. Kao pokazatelj društvenih odnosa i prilika, stratifikacije i identiteta, kostim sadrži mnoga značenja i može se posmatrati kao neverbalni sistem komunikacije, bitne za razumevanje društvenih procesa. Odeća je stara koliko i čovek, iako nastala radi zaštite i toplote ona zapravo ukazuje na identitet naroda, govori nam o njegovoj religiji, zanimanju, osećanju za estetiku i socijalnom statusu onoga ko je nosi. Kako način odevanja, pored klimatskih uslova, određuju i društveni odnosi i prilike, odnosno sredina sa svojim prihvaćenim važećim stilovima, Jevreji su očuvali posebnost u mnogim sferama zajedničkog života u srpskoj i orijentalnoj sredini, ali su primili i uticaje većinskog življa. Zbog poslova kojim su se bavili, naročito pre sticanja građanskih prava, delom su pribegli tzv. socijalnoj mimikriji, da se prema načinu odevanja ne bi razlikovali od zatečenog stanovništva.

Proučavanje običaja, melosa, nošnje, jezika, međusobnih odnosa i uopšte života Jevreja koji su, pored geografske rasprostranjenosti, ostali

odani određenim aspektima izvorne kulture na osnovu kojih su smatrani za zaseban kulturni etnitet, interesantno je zbog specifičnosti kojim su se izdvajali u srpskoj sredini. S obzirom na to da u literaturi nema radova posvećenih odeći Jevreja u Srbiji, odnosno Beogradu, cilj ovog rada je da se na osnovu relevantnih izvora napravi rekonstrukcija tradicijskog i modnog kostima. Sa jedne strane moda održava stalni proces standardizacije i uvodi novine u opštu upotrebu, dok se sa druge ciklično vraća na stare forme tražeći stabilnost u tradicionalnim oblicima.

Sefardi i Aškenazi

Ime Sefardi (od hebr. Sfarad: Španija) nose Jevreji koji su se, uslovljeni terorom inkvizicije i izgonom iz Španije i Portugalije, u XV veku širili i nastanili u mnogim zemljama Mediterana i Evrope. Kastiljanski jezik kojim su govorili, pretvorili su u ladino. Uprkos snažnoj tradiciji, zajednice Sefarda sa svojim karakteristikama i specifičnostima, podlegle su prirodnom procesu asimilacije na koji je uticala sredina koja ih je okruživala, ali i njihove sopstvene promene u okvirima istorijskog razvoja. Kostim Jevreja bio je pod uticajem naroda u čijoj su sredini živeli, ali

su pojedini tradicionalni elementi i motivi sačuvani.

Aškenaski Jevreji (Aškenaz: Nojev praunuk), po starini doseljavanja ispred sefardske etničke grane (XII vek), su na Balkansko poluostrvo došli iz zemalja srednje Evrope, bežeći od verskih i kasnije antisemitskih progona kojima su bili izloženi. Govorili su jidiš, jedan od nemačkih dijalekata pomešan sa hebrejskim i slovenskim rečima. Nosili su evropski, građanski kostim, koji nije imao takvih svojih specifičnosti kao sefardski.

Razlike između aškenaskih i sefardskih Jevreja su, u mentalitetu i jeziku kojim su govorili, bile mnogo izraženije nego u verskim propisima, kako su i aškenaska i sefardska deca imala zajedničkog rabina koji ih je učio veronauku. Između Sefarda i Aškenaza postojala je razlika u izgovoru molitvi, a u načinu života najviše u ishrani. Prema svedočenjima ispitanika, sve do I svetskog rata postojala je barijera prilikom sklapanja braka kod supružnika različitih veroispovesti, što je važilo i za brakove između Sefarda i Aškenaza.

Prema podacima iz literature boravak Jevreja u Srbiji, naročito u Beogradu, datira od X veka¹⁾, mada o prisustvu orijentalnih Jevreja Romaniota svedoče brojni arheološki artefakti iz prvih vekova naše ere. Od XII do XV veka Beograd je, posle Soluna, bio jedan od najznačajnijih duhovnih i ekonomskih središta balkanskih Jevreja, sa organizovanom verskom zajednicom i čvrstim vezama sa trgovačkim centrima. Jevreji su se nastanili u blizini Dunava, sa donje strane tvrđave, na obodu beogradskog naselja. Na tom mestu prostirala se

jevrejska naseobina - Jaliya, gde su ostali naredna tri stoleća, vremenom se šireći prema čaršiji, u blizini svojih radnji. Mentalitet, jezik, običaji, nošnja i ishrana razlikovali su jevrejsku zajednicu od ostalih stanovnika grada.

Pravni status Jevreja u kneževini Srbiji, koja je bila u sklopu otomanske imperije, bio je različit tokom dugog vremenskog perioda, ali kako je Jevreje pozvao sam sultan, garantujući im ličnu i imovinsku sigurnost, njihov je boravak na početku bio siguran. Turci su cenili vrednoću jevrejskih trgovaca i zanatlija, računajući na njihovu lojalnost na koju su se mogli mnogo više osloniti nego na svoje hrišćanske podanike. Jevreji su mogli slobodno da putuju i trguju, a mnogi su zauzeli i položaje savetnika u sultanovoj administraciji. Imajući određene građansko-pravne slobode Jevreji su osnovali svoju opštinu, sinagogu, školu i razvili kulturnu delatnost. Svoj identitet su izgradili na osnovu sklopa određenih pravila kojima su se samopotvrđivali kao posebna zajednica. Identifikovani sa verom, poštovanjem pravila religije, moralnim načelima, istorijom i zakonima činili su zaseban etnit u srpskoj sredini. Vredni, umešni, produktivni, prilagodljivi i civilizacijski na višem nivou od zatečenog stanovništva uspešno su se bavili uglavnom trgovinom, bankarstvom i zanatstvom. Najznačajniji politički događaj je za Jevreje bio Berlinski kongres juna 1878. godine, kada je održana debata o priznanju nezavisnosti Srbije, uz uslov da Srbija sprovede načelo slobode veroispovesti i jednakosti građanskih i političkih prava

za sve svoje građane. Nakon toga broj Jevreja je po popisima sve veći, a zajednica se osetno razvija. Prema popisu iz 1874. godine u Beogradu je bilo 1.754 Jevreja, dok ih je 1931. godine bilo 7.906²⁾. Vremenom nestaju predrasude prema Jevrejima i sve češće se u literaturi navode srdačni odnosi između njih i Srba, kao i jevrejska integrisanost u socijalnom, kulturnom, pa čak i političkom životu Srbije.

Izvori za proučavanje

Prema stepenu objektivnosti izvori se dele na primarne i sekundarne, a prema vrstama na materijalne, pisane, narativne i likovne. Radi što tačnijih obaveštenja o kulturnoj celini, međusobne provere i dopune, potrebno je koristiti sve raspoložive izvore. U odnosu na kostim beogradskih Jevreja izvore predstavljaju retki pisani delovi studija koje se primarno ne bave izučavanjem kostima, zatim fotografije iz porodičnih albuma, nadgrobni spomenici sa medaljonima, kao i novinski oglasi jevrejskih trgovaca iz kojih se može saznati o ekonomskim prilikama, nagovestaju novina, potrebama ljudi, koja vrsta usluga i roba stoje na raspolaganju, uz duhovite reklamne slogane i ilustracije. Fotografija, kao ekspresivno i reprezentativno umetničko sredstvo, univerzalnim, razumljivim jezikom komunicira sa publikom i svedoči o materijalnoj kulturi. Mnogobrojni fotografski ateljei u kojima se radila portretna fotografija dali su likove ljudi i opisnošnji. Pored profesionalnih fotografija izloženi su i amaterski radovi sa velikim brojem fotogra-

fskih zapisa iz svakodnevnog života, atmosferi, običajima. Od oko 600 sakupljenih fotografija izabrana je i prezentovana polovina, pri čemu se vodilo računa o dokumentarnoj vrednosti, ali i umetničkom nivou. Fotografije su hronološki razvrstane na žensku, mušku i dečiju odeću, a prema tematskim celinama na svakodnevnu i prazničnu. Na osnovu te distinkcije pravljen je pismeni obrazac - upitnik, na osnovu koga su traženi stavovi i vrednosni sudovi ispitanika na zadatu temu. Fotografija, kao osnovni izvor za proučavanje perioda do druge decenije XX veka, ne prikazuje svakodnevan život, već idealan lik i odeću, kako fotografije nastaju u onim okolnostima za koje pojedinci ili društvo smatraju da ih najbolje reprezentuju. Potpuniju sliku i svedočenje o prošlosti od druge decenije XX veka pružili su anketirani ispitanici, Jevreji iz Beograda i Izraela. Oni su prema sećanju, kroz formalan razgovor, uz pomoć upitnika sa jasno koncipiranim pitanjima o strukturi, materijalu, boji i funkciji odevnih predmeta i na osnovu fotografija, koje stimulatивно deluju na memoriju, stvarali sliku duhovne i materijalne kulture. Sakupljeni materijal prvi put je korišćen prilikom analize odevanja beogradskih Jevreja krajem XIX i u prvoj polovini XX veka.

Radi poređenja, posebnu celinu čini materijal sa teritorije tadašnje Austro-Ugarske carevine (Zemun, Senta, Bečkerek odnosno Petrograd), gde su živeli aškenaski Jevreji, kao i materijal iz Šapca i prevashodno Kragujevca, nekadašnje prestonice Srbije. Vremensko istraživanje doseže u

prošlost koliko je moguće pratiti dostupne izvore za proučavanje, koje se poklapa sa periodom sticanja građanske ravnopravnosti, do perioda drugog svetskog rata, odnosno završava pogromom koji je iz istorije otrgao deo postojanja jednog naroda.

Osma i deveta decenija XIX veka

Ženska odeća. Etnička raznolikost srpske sredine i dodir Istoka i Zapada uticali su na formiranje načina života i izgled stanovništva što se najjasnije ogledalo u materijalnoj kulturi. Vreme preporeda, odnosno priznavanje nezavisnosti Srbije, prethodilo je mnogobrojnim promenama čitave strukture društva, tako da orijentalni način gradskog života postepeno biva zamenjen evropskim modelom u gotovo svim sferama. Upravo te dve prepoznatljive različitosti čine obeležje kako XIX-og, tako i XX-og veka. Tradicijski kostim biva zamenjen modnim, sa tim što postoji međuperiod kada u kontinuitetu srećemo zajedno sa modnim, delove tradicijskog i to onih najkarakterističnijih segmenata kao što je kapa tokado. Za utvrđivanje fenomena kulturnog kontinuiteta ili dugog trajanja neophodna je hronološka veza između pojava vremenski odvojenih epoha i argumentovanost o trajanju našta ukazuju naziv, materijal, oblik, boja, namena. Karakteristika tradicijskog kostima je trajnost iste strukture i pripada kategoriji nošnji, dok modni kostim usvaja sve novine koje nastaju tokom vremena.

Jevrejsku tradicionalnu ceremonijalnu odeću je činila duga somotska haljina, okruglog izreza i

dugih, pravih rukava, ukrašena vezom od zlatnih i srebrnih upredenih niti, srmom i ponekad biserima. Cipele koje su nošene uz haljinu bile su od somota iste boje, ukrašene vezom. Uporedo je nošen i srpski građanski kostim, orijentalnog tipa. Široka, krojena zvonasto, duga gornja odeća, anterija, bila je otvorena celom dužinom, sa polukružnim izrezom za vrat, dugih, sa unutrašnje strane malo otvorenih rukava. Pravljen je od brokata ili pliša sa kombinovanim vezom i trakama utkanim metalnim koncem. Anterije su nošene samo u svečanim prilikama, a majke su ih za miraz poklanjale svojim ćerkama. Anterija je često nošena sa pojasom koji je imao srebrnu, dekorativnu dugmad. Gornju zimsku odeću je činila bunda, otvorena celom dužinom, sa dugim rukavima znatno proširenim u donjem delu. Oko vrata i prednjih ivica našivano je krzno. U prelaznom periodu na evropsku odeću, nošene su duge haljine od atlasa, sa libadom ili jelekom preko nje. Libade je kratka gornja otvorena odeća od somota, dugih rukava, proširenim u donjem delu. Boja i vez su bili više naglašeni u kostimu devojaka, od kostima udatih žena. Boje su se razlikovale prema materijalima, tako da su teži materijali poput tafta, somota ili vune bili u jarkim bojama, dok su materijali kao što je svilu ili gaza bili nežnijeg kolorita. U oglasima Beogradskog dnevnika (1885. godina) Braća H. Davičo od materijala sa svog stovarišta preporučuju atlas, svilu, saten, kašmir, cvilih i šifon³⁾. Trgovina "Kod srpske kraljice" Isaka J. Medine u oglasima "Malog žurnala" (1895. godina) nudi vez, platno,

ful u štringlama i klupčadima, midere i lepeze, a trgovina Hajima J. Medine u oglasima istog časopisa, prodaje veliki i lep izbor moldona, damentuha, kazana, porketa, vune, raznog platnarskog espapa, štofa za žensko odelo, cugera i kroze⁹). Tradicionalni kostim je pod uticajem modnih stilova, sredine i verovatno iz praktičnih razloga zamenjen novim evropskim, o čemu svedoče mnogobrojni oglasi iz novina u kojima svoje usluge nudi "Krojačka radnja J. S. Moreno", "Manufakturna i platnarska trgovina Kod Slavuja - Leona H. Gabaja", "Adanja i Demajo kod Pariskog šika" ili "Prva srpska fabrika šubara, šajkača i najmodernijih kapa".

Tokom perioda osamdesetih godina ženska modna odeća se odlikovala lepotom, elegancijom i mnoštvom ukrasa, a u poređenju sa prethodnim epohama i praktičnošću. Karakteristika su bile dugačke bluze uz telo, kao i dugačke i pune suk-nje, krojene iz delova, slojeva i nabora sa naglašenim zadnjim delom, ukrašene volanima, mašnjama i trakama. Rukavi su uglavnom bili uzani, dugi i jednostavni sa ili bez manžetni. Moda je zatim uvela kratke bluze, naročito uzane oko struka, okruglog ili "V" izreza, koje su se mogle nositi sa kaišem. Od devedesete godine su pravljenе manje raskošne haljine sa širim i podignutim rukavima u gornjem delu.

Cipele od mekanih tkanina kao što je saten, imale su nisku petu. Čizme, koje su nošene van kuće, napred su imale čipku i kopčale se nizom dugmadi sa strane. Od devedesetih godina cipele su u prednjem delu imale naglašen vrh.

Tokom osamdesetih godina kosa je po pravilu imala razdeljak po sredini i poput krune formirala punđu na sredini glave. Vrat je bio otkriven. U poslednjoj dekadi veka frizuru su i dalje činile lokne i punđe, najčešće postavljene na sredini glave. Punđe su bile pričvršćene ukrasnim češljem. Na fotografijama na kojima su žene u nacionalnoj odeći, jevrejskoj i srpskoj, kosa je duga i puštena. Kape su vezivane oko vrata, kao i duboki šeširi sa ukrasima u obliku cveta, od traka ili pera. Jevrejke su iz Španije donele kapu *tukadu* (ladino naziv), odnosno *tokado* (kastiljanski naziv). Koničnog ili cilindričnog oblika, obično pravljenа od svilenog platna, somota ili brokata bila je pričvršćena za glavu. Predstavljala je nacionalno obeležje koje su starije Jevrejke nastavile da nose i onda kada je modni kostim u potpunosti zamenio tradicijski.

Od nakita su nošene minđuše, sa dragim kamenom. Amuleti, koji su imali magijsku funkciju, nošeni su kao zaštita od zla, pomoć pri ozdravljenju ili radi uspeha u životu. Uglavnom su imali prikaze jevrejskih simbola - Menore i Davidove zvezde. Ogrlice su bile ovalne ili okrugle sa ili bez priveska, a oko vrata su nošene trake od pliša. Haljine su ukrašavali veliki broševi. Narukvice su bile od zlata ili srebra, katkad ukrašene sa kamejama, koralima ili dragim kamenjem. Moderni su bili i zlatni satovi, koji su visili na dugačkom lancu. U detalje koji su činili stil perioda, svakako spadaju i lepeze koje su pravljenе od pera ili svile, zatim vezene ili satenske tašne, kratke ili dugačke rukavice, kao i

kišobrani i suncobrani sa većim ili manjim drškama.

Muška odeća. U formiranju izgleda muške odeće takođe su, kao i u ženskom kostimu, učestvovali orijentalna sredina i evropski uticaji. Svakodnevno odelo orijentalnog tipa sastojalo se od fesa, kratkog kaputa, pojasa i čakšira. Prilikom svečanosti i odlaska u sinagogu preko tog odela je nošen dugačak otvoreni kaput (kabanica, dolama) sa širokim rukavima, koji je zimi bio postavljen krznom. Kratki kaput od čoje (koporan, libade) širokih i otvorenih rukava, zakopčavan je na grudima sa puno dugmadi poređanih jedan do drugog i dosezao do pasa. Širok i dugačak pojas koji je više puta obmotavan oko tela pričvršćivao je čakšire, a pravljen je od svile, vune ili platna. Služio je takođe za držanje novca, duvana, olova i sličnih stvari. Čakšire su deo odeće od crnog vunenog ili lanenog platna, sa ne sasvim dugim nogavicama koje su dosezale do gležanja i gajtanom bile pričvršćene uz telo. Bile su široke, sa dubokim umetkom između nogavica. Krojene su iz delova kao gaće sa širim pojasom, na dva mesta presečenim za provlačenje učkura, radi nabiranja. Ravne cipele ili papuče pravljene su od mekane kože koja je prijanjala uz nogu kao čarapa i ponekad bile zakačene za pantalone. Šire cipele, otvorene pozadi, sa zašiljenim prednjim delom nošene su preko papuča. Cipele su bile tamne boje.

Odeću je činilo i elegantno odelo sa obaveznim šeširom umesto koga se ponekad nosio fes. Odelo se sastojalo od sakoa, prsluka i pantalona, koji su

se uglavnom slagali prema materijalu i boji. Sakoi su bili različite dužine sa uzanim kragama i dubokim ili plitkim reverima, uzanih ili širih rukava, džepovi su bili na stranama i jedan manji ispod revera. Prsluk je završavao nešto ispod struka i zakopčavao se na sredini grudi ili uz vrat. U modi je bio i frak. Ispod odela su nošene košulje sa okruglim spuštenim okovratnicima, uz neformalna odela ili podignutim u svečanim prilikama. Prema tipu okovratnika, odnosno u zavisnosti od njega, nošene su kravata, leptir mašna ili marama. Odeća je pravljen od kašmira, vune, pamuka i lana. Oglas M. Najmana iz "Malog žurnala" (1895. godina) nudi bogat izbor muškog odela od čiste vune. Ukrasa na odeći nije bilo, izuzev bisernih ili zlatnih dugmadi, na izrazito svečanoj odeći.

Cipele su pravljen od nape ili lakovane kože, poluduboke ili duboke. Čizme su nošene uz uniforme, prilikom sportskih aktivnosti ili uz odeću koja je imala orijentalnih elemenata.

Od svih delova muške odeće, najvažnija je bila kapa koja je ukazivala na versku, etničku i klasnu pripadnost, obavestavala o socijalnom statusu i zanimanju i kao takva bila simbol distinkcije i izražavala želju za odvajanjem i samoodređivanjem. Uz svakodnevnu, modnu odeću muškarci su na glavi nosili fes. Fes je pravljen od čoje, bio je dublji ili plići i neznatno sužen ka gornjem završenom delu. Neki fesovi su imali kićanku od svile koja je polazila iz sredine i pružala se sa strane. U osamdesetim i devedesetim godinama cilindar je dobio svoj puni oblik, mada se još uvek

nosio i polucilindar. Obod polucilindra i cilindra uvek je bio povijen na gore. U ilustrovanom oglasu "Hajima A. Demaja i Druga" u "Dnevnom listu" (1900. godina), nalazimo reklamu za Prvu srpsku fabriku šubara, šajkača i najmodernijih kapa, koje su nošene uz građansku odeću.

Tokom osamdesetih godina zalisci su se manje nosili, da bi devedesetih potpuno nestali. U modi su bili, naročito u sredini, gusti, uvoštjeni i dugi brkovi, okrenuti na gore. Brada je mogla biti sečena u špic.

Moderni su bili satovi na zlatnom lancu i dugmad za manžetne, sa dragim kamenjem. Štap sa drškom od srebra ili slonovače, bio je omiljen detalj koji je nošen tokom čitavog perioda. Večernje rukavice su po pravilu bile bele boje. Veliku fabriku "amrela", koje su takođe često nošene, imao je Moša Avrama Maca. U "Beogradskim novinama" (1897. godina) daje izjavu, štiteći se od torbara koji su se predstavljali kao radnici iz njegove fabrike. U oglasima "Malog žurnala" (1895. godina) reklamirala se i trgovina Isaka J. Medine, koja je prodavala muške satenske i končane suncobrane.

Dečija odeća. Najmlađi, dečaci i devojčice su nosili haljine do ispod kolena, čarape do članaka i ravne cipele sa španglom. Na glavi su obično imali šešir ili kapu. Polaskom u školu dobijaju đačke uniforme koje su se sastojale od bele košulje, kraćeg kaputa, pantalona do ispod kolena, odnosno suknje za devojčice i kape sa oznakom razreda. Uz uniformu su nošene dublje cipele.

Prva i druga decenija XX veka

Ženska odeća se sastojala posebno od bluze, odnosno košulje i suknje preko koje se vezivao pojas. Bluze su prema materijalu, obliku i boji odgovarale suknjama. Imale su okovratnike uz vrat, ali bilo je i bluza sa okruglim, četvrtastim, ili "V" izrezom. Rukavi su bili dugi, ne previše uzani, neki sa proširenim donjim delom i manžetnom od čipke. Nosili su se i rukavi koji su bili široki do lakata i izrazito uzani u drugoj polovini ili rukavi koji su bili od lakata naniže u obliku zvona. Košulje su nošene ispod bluze ili samo uz suknju, uglavnom su bile bele boje i ukoliko cele nisu imale čipku, ukras je svakako bio od čipke. Uzane suknje oko bokova, širile su se prema dole i slobodno padale. Suknje i haljine su pravljene u više slojeva. Uz suknje su nošeni kaputi tri-četvrt dužine ili kratki. Kao što se menjala njihova dužina, tako je bilo i sa širinom, od širokih do uzanih uz telo. Kaput je mogao biti porubljen krznom po ivicama. Večernje haljine su imale dubok i veliki dekolte, a one koje su otkrivale ramena bile su na bretele.

Cipele su bile od kože - ševroa, crne i braon boje, kako se vidi iz oglasa trgovine Avrama I. Levija u "Malom žurnalu" (1910. godina), zatim platna ili filca, ukrašene kopčama. Pored ovih, moderna je bila žuta boja obuće, o čemu svedoči oglas trgovine "Kod Slavuja" Leona H. Gabaja, u "Beogradskim novinama" (1900. godina). Cipele su imale tanke đonove i poluvisoke štikle. Cipele od satena su nošene uz večernje haljine ili uz venčanice. Čizme sa čipkom su bile svakodnevna

obuća. Čarape su pravljene od kašmira, pamuka ili svile. Svilene čarape su nošene uz večernje haljine i prema boji su se slagale uz haljinu.

Braća Gabaj, koji su početkom XX veka počeli da se reklamiraju u oglasima beogradskih novinskih izdanja, "Beogradskih novina", "Dnevnog lista", "Večernjih novosti" i "Malog žurnala", imali su devet trgovina: "Kod Slavuja" Leona H. Gabaja, "Kod Jeftinoće" Isaka A. Gabaja, "Kod Lafa" i "Dva brata" Bože H. Gabaja, "Kod Tri Tice" Josifa H. Gabaja, Trgovinu Avrama H. Gabaja, "Kod Krune" Braće H. Gabaj, "Kod Orla" Moše H. Gabaja i manufakturnu, platnarsku i galanterijsku trgovinu "Kod Lubenice" Solomona H. Gabaja i komp. Radnje braće Gabaj prodavale su uglavnom materijale za žensku odeću: cic, štof za haljine i kostime, čuju za kostime, pike, platno, pliš za bunde, svilu za haljine i bluze, krep dešin, krep za balske toalete, čipku, porket, saten, batist, puplin, somot za bluze i kostime, muslin, moare za žipone, atlas za haljine. Radnja "Benvenisti i Levi" u oglasima "Malog žurnala" (1910. godina), prodavala je letnje materijale: svilu za bluze, batist, fular, cic, zefir, cvilih, platno i štof za ženske haljine. Kako je izgledala radnja u kojoj su se dame snabdevale vidi se iz interesantnog, ilustriranog oglasa "Pinkasa i komp." koji je izašao u "Malom žurnalu" (1910. godina). Moderne su bile sve pastelne roze, žute, plave, zelene i bež boje, ali je odeća bila i u jarko crvenoj, plavoj ili zelenoj boji. Kao ornamenti korišćeni su til, vez, čipka i ostali ručni radovi, kojima su bile ukrašene i porubljene haljine.

Početkom veka kosa je frizirana napred i sa strane u lokne, koje su na taj način okruživale glavu. Punđa je nošena na vrhu glave, neki put izrazito napred, na sredini glave ili kod vrata. Ukoliko je razdeljak bio na sredini glave, kosa je na stranama bila "tapirana", a ponekad je razdeljak nošen na strani. Šeširi su nošeni visoko na glavi. Dosta su korišćeni ukrasi od traka, cveća i pera. Uz večernje haljine su nošene marame od providnih materijala, čipke ili tila. Izuzetno moderan bio je veo, koji je sa prednje strane šešira spuštan preko lica do ispod brade i vezivan iza glave. Modiska radnja Šišković i Šrotman, koja se reklamirala u "Malom žurnalu" (1910. godina), dala je oglas za prodaju najmodernijih šešira. Oglas za prodaju somota, perja, krepa i ostalog materijala potrebnog modiskinjama, u istim novinama daje radnja braće H. Gabaj "Kod krune".

Kosu su ukrašavali češljevi i ukosnice koji su formirali i održavali ženske frizure i smatrani za deo nakita. Minduše su bile viseće, duže ili kraće, sa dragim kamenjem. Broševi su nošeni uglavnom na okovratniku ili ponekad da bi pridržavali neki ukras na haljini. Na vratu su nošene ogrlice od bisera ili dragog kamenja, plišana traka sa medaljonom, zatim puniji lanci sa priveskom i duži lanac obavijen nekoliko puta. Na dugačkom lancu su nošeni lornjoni. Moderne su bile narukvice od zlata sa ukrasom na sredini ili narukvice od upredenih niti. Prstenje je obično imalo dragi kamen. U oglasu "Malog žurnala" (1910. godina) Leo Gutman prodaje satove, prstenje, minduše i naočare.

Rukavice su uglavnom nošene prilikom izlazaka, a kao dodatak odeći i dalje su u modi bile lepeze. Tašne od kože, svilenog ili nekog drugog materijala bile su skoro obavezan deo odeće. Kišobrane i suncobrane prodavao je Avram I. Levi koji se oglašavao u "Malom žurnalu" (1910. godina).

Period od 1910. do 1920. godine nije se u odevanju naročito razlikovao od prethodne dekade. Ratne godine su svakodnevnom životu oduzele bezbrižnost, a u materijalnom pogledu svakako uticale da se na promene u odevanju pažnja ne obraća kao ranije, što pokazuju i oglasi koji su osetno manje izlazili nego prethodnih godina.

Svedočenje najstarijih ispitanica u potpunosti dopunjuje sliku mode i stila koji je bio aktuelan. Široke i duže haljine tamnijih boja, obično sa redom đugmadi duž celog prednjeg dela uz vrat i sečene u struku, uz koje su nošene bluze uz telo sa visokim okovratnikom i dugačke suknje, činili su građansko odelo. Dekolte je bio okruglog ili četvrtastog oblika, a rukavi uzani, dugi ili poludugi. Preko odeće je bilo prebačeno krzno.

Cipele su uglavnom bile od crne ili žute kože, poluduboke ili sa "španglom". Čizme uz nogu, šnirale su se celom dužinom. Da su nošene lakovane, odnosno cipele od jelenske kože vidimo iz oglasa Avrama Benaroja, koji je izašao u "Malom žurnalu" (1914. godina).

U oglasu "Malog žurnala" (1914. godina), trgovina Solomona H. Gabaja prodaje suknje i bluze, dok u oglasu "Beogradskih novina" (1918. godina) Benzion Mazliah nudi rukavice i ženske džempere. Za žensku odeću su korišćeni razni

materijali kao kašmir, vuneni i svileni žoržet, čipka i vez za ukrašavanje. U oglasu Braće H. Gabaj, koji je izašao povodom prolećne sezone u "Malom žurnalu" (1914. godina), čitamo da su se od štofova pravile ženske haljine i kostimi, a od svile haljine i bluze. Ukrasi su bili od belog veza. Oglas Avrama Benaroja iz istih novina takođe oglašava prodaju štofova za ženske haljine i kostime, dok se u oglasu Isaka Alkalaja mogu naći raglani od somota i pliša, kao i čojani materijali. Ista radnja "Kod Krune" Braće H. Gabaj preporučuje bogat izbor cica, delina, platna, zefira, paname, štofova, svile, krepona, krep dešina, markizeta, moarea, eponža, etamina i vezova⁹. Svoju galanterijsku radnju reklamirali su i Braća Najman u "Beogradskim novinama" (1918. godina).

Razdeljak je nošen na sredini glave, na stranama je kosa bila punija, a punda do vrata ili nešto više na glavi. U modi je bila i frizura napravljena od lokni sa razdeljkom na sredini ili sa strane glave, koje su bile obmotane ukrasnom trakom. Od 1912. godine kosa je spuštena nadole tako da prekrije uši, kao i veći deo čela. Do 1913. godine u modi su i dalje bili šeširi sa velikim obodom i krunom koja je bila ukrašena, dok se posle te godine više nose manji šeširi, jednostavnijih linija i sa manje ukrasa. Oko čela ili nešto iznad, nošene su ukrasne trake od pliša, odnosno satena. Solomon L. Mošić prodavao je u oglasu "Beogradskih novina" (1918. godina) veštačko cveće, koje je služilo kao ukras za šešire. Na mnogobrojnim medaljonima sa sefardskog jevrejskog

groblja, vide se žene koje su uz građansku odeću nosile kapu tokado.

Minduše sa dragim kamenom, lanac sa medaljonom ili biserna ogrlica, narukvice raznih oblika, ručni sat, kao i prstenje, su nakit koji je u zavisnosti od materijalnih prilika nošen uz odeću. Tašne su kao i rukavice bile od kože ili platna, dok su zimi nošeni mufovi. Kišobrani su pravljeni od svile, sa tankim drškama. Suncobrani su takođe pravljeni od svile, obično ukrašeni čipkom, sa drškom od bambusa. U Beogradu je svoje stovarište kišobrana i suncobrana preko oglasa, koji je izašao u "Beogradskim novinama" (1926. godina), preporučivao Moša A. Maca.

Muška odeća. Odelo se sastojalo od sakoa, pantalona i prsluka. Na sakou su reveri bili postavljeni izrazito visoko, tako da se poslednje od tri dugmeta zakopčavalo u visini grudi. Reveri vremenom postaju duži, a sako se zakopčavao sa jednim dugmetom u visini struka. Pantalone su se prema materijalu i boji obično slagale sa sakoom. Uz odelo je nošen prsluk, koji se takođe slagao po materijalu i boji sa sakoom i pantalonama. Ispod sakoa su nošene košulje, bele boje, koje su kao poseban deo odeće imale uširkane okovratnike. Da li će se nositi kravata odnosno mašna ili leptir mašna, zavisilo je od košulje koja je mogla biti sa spuštenim ili podignutim okovratnikom. Kaputi skrojeni uz telo, pravljeni su od vunenih tkanina crne boje. Kopčanje je moglo biti u dva reda ili ispod poruba. Kragne kaputa su ponekad bile postavljene krznom. Svečano odelo (odeća za venčanje) podrazumevalo je duži sako crne boje,

sa izrazito dugim reverima. Odelo su šivena od štofanih materijala. Pored neutralnih boja materijala, nošena su odelo na pruge.

Cipele su pratile oblik stopala i imale izražene vrhove. Cipele su mogle imati i kopčanje od niza dugmadi sa strane. Iz oglasa Avrama Benaroja, koji je izašao u "Malom žurnalu" (1914. godina), saznajemo da je muška obuća bila duboka od crne i žute, mat ili lakovane kože. U istim novinama oglas za "Berzon" gumene potpetice, koje su bile "nedostižne u istrajnosti", daje Josif Polak. Nošene su i čizme, koje su dosezale do iznad članaka. Čarape su uglavnom bile crne ili sive boje.

Iz oglasa u "Dnevnom listu" (1900. godina) i "Beogradskih novina" (1903. godina), poznata je krojačka radnja muških odela Jakova S. Morena, "Beogradske novine" (1901. godina) oglašavaju novootvorenu radnju Adanje i Demaja "Kod pariskog šika", a u "Malom žurnalu" (1910. godina) se reklamira "Morici Tiler i komp.", koji od najmodernijih engleskih štofova izrađuje elegantna muška odela. Muška odela prodavali su i Isak A. Alkalaj koji je svoju radnju "Engleski depo" reklamirao u oglasima "Malog žurnala" (1914. godina), kao i Aron S. Hajon.

Razdeljak je nošen sa strane, a kosa je na stranama i pozadi bila skoro obrijana. Brkovi su bili puni, uvoštjeni i okrenuti na gore. Tanke brkove su nosili mlađi muškarci. Tokom druge decenije kosa je bila kratka i češljana unazad, bez razdeljaka, a brkovi gusti i kratki. Šeširi sa visokom ili nižom krunom, koja je po sredini bila ravna ili

ulegnuta, imali su obod blago povijen na gore i široku traku. Slamnati šeširi su obično imali jednu stranu oboda podignutu.

U modi su i dalje bili satovi na zlatnom lancu, koji su nošeni zakačeni za prsluk. Časovničarsko-juvelirsko-zlatarska radnja Rudolfa Klajna, u "Malom žurnalu" (1910. godina) oglašava prodaju svih vrsta časovnika za džep, kao i izbor kratkih, okovratnih i oficirskih lančeva. Od 1912. godine moda uvodi ručne satove, koje su najpre počeli da nose mlađi muškarci. Pored sata, muškarci su nosili jedan veći, zlatan prsten. "Amrele" je prodavao Avram I. Levi, koji je svoje fabričko stovarište oglašavao u "Malom žurnalu" (1910. godina), a kišobrane crne ili sive boje Moša A. Maca, čiji oglas nalazimo u "Beogradskim novinama" (1916. godina). Od dopunskih modnih detalja muškarci su često, prilikom izlaska, nosili rukavice od kože i štap koji je obično imao izuzetno lepu, ukrasnu dršku od plemenitih metala.

Dečija odeća. Svakodnevnu odeću devojčica činile su haljine od pamučnog platna bele boje, znatno ukrašene čipkom i vezom, odnosno kaput i kratke pantalone kod dečaka. Devojčice su od nakita nosile minđuše, a u kosi veliku ukrasnu mašnu. Cipele su i za devojčice i za dečake bile duboke, od kože crne boje. Uz njih su nošene svetlije ili tamnije pamučne čarape. I devojčice i dečaci su nosili naglavke, uvijače od vune, tzv. "kamašne" ili "gamašne", koje su na krajevima imale lastiš. Matroska odeća tamnije boje su predstavljala svečanu dečiju odeću. Devojčice su

nosile odela sa suknjom, a dečaci sa kratkim pantalonama. Uz odelo se nosio i matroski kaput, koji je imao kopčanje u dva reda. Odeća su šivena od štofa, imala su velike kragne, obično bele boje, kao i manžetne. Ilustrovani oglas radnje "Kod vrednog radenika" Eškenazija i Hercoga pruža opis dečijih matroskih odela. Oglas je objavljen u "Beogradskim novinama" (1900. godina). Sličan je oglas iz istih novina i godine, za salon odeća Hazanovića i Koena. Uz odeća su nošene kape i šeširi. Oglas u "Beogradskim novinama" (1900. godina) Hajima A. Demaja i druga prikazuje različite vrste šešira i kapa. Radnja Eškenazija i Hercoga "Kod vrednog radenika" u oglasu "Beogradskih novina" (1900. godina) objavljuje prodaju žaketa za dečake i devojčice, kao i kaputa i haljina. Oglas Talvija i Mandilovića, koji je izašao u "Malom žurnalu" (1914. godina), ilustruje dečiju svakodnevnu i svečanu odeću. U školi su nošene školske uniforme, koje su se sastojale od haljine crne boje sa plisiranom suknjom. Kragna haljine je bila bele boje, a sredinu gornjeg dela ukrašavala je mašna. Oko struka je nošen kaiš crne boje. Starije devojčice su nosile dugačke čarape, dok su mlađe nosile kratke.

Osim građanske odeće deca su nosila i narodne nošnje, koje su činile kapa tokado, bluza dugih rukava i šaljvare ili jelek, košulja i suknja.

Treća i četvrta decenija XX veka

Ženska odeća. Poslednje dve decenije u proučavanju razlikuju se u opisu od prethodnih po tome što su korišćeni podaci iz ankete, odnosno upitni-

ka koji je podrazumevao detaljna pitanja o stilu i načinu odevanja žena i muškaraca rođenih između 1906. i 1930. godine. Upitnik se sastoji iz osam segmenata. Pored opštih podataka i pitanja o ženskoj, muškoj i dečijoj odeći, sam razgovor navodio je na jevrejske običaje i način života, tako da i ovaj deo materijalne i duhovne kulture postoji zabeležen u upitniku. Delovi koji se odnose na odeću davali su odgovore na pitanja o supstanciji odnosno materijalu, strukturi odnosno obliku i kroju i funkciji koju je odeća imala. Zatim, o razlici u odevanju starijih i mlađih žena, letnje i zimske odeće kao i karakteristikama vezanim za svakodnevnu, svečanu odnosno prazničnu i obrednu odeću.

Ženska odeća. S v a k o d n e v n u o d e ć u su leti činile duže haljine kratkih ili kimono rukava sa raznim detaljima i naborima, velikim porubima i širokim mašnjama i ukrasima, kao i suknje i bluze. Od oko 1925. godine haljine su bile sa spuštenim strukom, takozvani "čarlston". Zimi su pored štofanih ili somotskih haljina sa svilenom kragom i čipkom nošene bluze i kostimi. Preko odeće su nošene kratke ili duge bunde, kaputi sa krznenom kragom, kepi, stola, mantili, pelerine, žakar džemper, šalovi ili čipkani ogrtači. Katalog Braće H. Gabaj iz 1937. godine ilustruje kako je izgledala svakodnevna odeća. Haljine su pravljene od lana, bureta, platna, muslina, šantung i brokat svile, lamea, batista, srpskog platna, večernja toaleta od krep dešina, moarea, čipke i fliter materijala koji je imao utkane sjajne pločice, a od vune i konca štrikane i heklane haljine. Za

kostime i kapute je korišćen štof, tubralo od upredenog pamuka iz Češke i Engleske, a za bluze svila. Brokat, krep saten i somot su takođe materijali koji su često bili u upotrebi. Odeća se šila, a čuvane salone imale su Rebeka Amodaj-Jakovljević u ulici Cara Uroša, Žana Gros u Vasinoj ulici, modni salon "Anre" na Terazijama i salon Bojane i Selme Koen. Materijali su nabavljani u Beču, Pešti, Parizu i prodavali se u radnjama "Braća H. Gabaj", "Braća Karić", u manufakturnoj radnji Avrama Almuzlina u Vasinoj, a zatim Sarajevskoj ulici, "Tihomir Prokić" u Aleksandrovoj ulici, "Demajorović" i "Cupara" na Terazijama, "S. Rafailović i komp." u ulici Kralja Milana. Konfekcijska galanterija se kupovala kod "Mitića" i u radnji Jakova Kalefa. Haljine su bile jednostavnog kroja sa naglašenim strukom, kostimi sa strukiranim sakoima i dužim, uzanim suknjama. Balske haljine su imale dubok dekolte ili otvorena leđa, a "čarlston" haljine spuštene struk. Po pravilu, starije žene su nosile tamniju odeću, bordo, teget, grao, braon, staro zlato, dok su mlade žene nosile svetlu odeću pastelnih boja plave, tirkizne, zelene, roze, rezedo, lila, žute, drap, slonova kost. Ukrasi na odeći su bili u obliku mašne, ažura ili cveta, koji se obično stavljao oko struka. Od 1920. godine u modi je bilo ukrašavanje ženske odeće perlama.

Svakodnevne cipele od kože bele ili crne boje, imale su "španglu" i nižu četvrtastu potpeticu. Cipele od boksa bile su sa visokom štiklom poluduboke, ponekad u dve boje, na šniranje ili sa "španglom". Uz "čarlston" modu su nošene cipele

sa visokom štiklom. Krajem četvrte decenije u modi su bile cipele sa "ortopedskom" petom. Svečane cipele su bile lakovane, od ševroa, antilopa, zmijske ili krokodilske kože. Leti su nošene sandale, a zimi čizme na šniranje do kolena ili kratke i šnešue. Pravljene su po meri kod obućara u Knez Mihailovoj ulici ili su kupovane u prodavnicama "Lektres", "Peko", "Džonović i Tasić" u Knez Mihailovoj ulici, zatim "Bata" i fabrici "Boston", "Lero" i "Refleks" na Terazijama, "Astra" u Knez Mihailovoj ulici. Čarape su bile svilene i prema boji odgovarale odeći. Tašne sa metalnim biglom su bile od kože, krokea ili lakovane, četvrtastog oblika, na preklop ili u obliku pisma. Manje tašne su bile od tkanina brokata, somota, krep satena, sa ukrašenim biglom ili kopčom od slonove kosti. Prodavali su ih "Janošević" i tašnerske radnje "Ekso" i "Trianon" u Knez Mihailovoj ulici, koje su držali Jevreji.

P r a z n i č n a, s v e č a n a o d e ć a koja je nošena prilikom svečanosti, proslave jevrejskih praznika, Nove godine, godišnjica, za vreme veridbi, prilikom odlaska u pozorište ili posete, bila je svečanija od svakodnevne, a činile su je haljine sa širokim suknjama i pliseom, tamnije boje. Preko haljine se ogrtao kratak fistan sa ivicama u polukrug i marabuom duž celog poruba. Kapa i rukavice, kao i libade smatrane su delovima svečane odeće. Šabat, najveći jevrejski praznik "povezan sa stvaranjem sveta, koji se smatra simbolom večnog sporazuma između Boga i jevrejskog naroda o nužnosti rada i obavezi

odmora, jer i rad i odmor jednako su važni za ljudsku blagodat"⁶), praznovan je u jevrejskim porodicama petkom uveče. Obavezivao je na nošenje posebne, svečane odeće koja se nije smela nositi svakodnevno i ujedno je činila odeću u kojoj se išlo na službu u sinagogu. Za vreme čitanja blagoslova domaćica je na glavi imala maramu od čipke. Običaj je bio da udate Jevrejke uvek imaju pokrivenu glavu, zapravo kosu. Vremenom, taj običaj se zadržao samo prilikom praznika, kao što je Šabat i za vreme molitve u sinagogi. Poseban praznik u jevrejskom kalendaru je Purim ili Esterin praznik, koji je simbol borbe za opstanak jevrejskog naroda, a proslavljao se u vedroj atmosferi pod kostimima: u odeći ciganke, gusara, princeze, Harlekina, srpskoj nošnji.

O b r e d n a o d e ć a je bila svečanija od svakodnevne i potpuno nova. Prilikom venčanja nošena je venčanica bele boje, sa dugačkim velom. Ukoliko se venčavala starija osoba, venčanica je mogla biti i druga svečana odeća. U žalosti se posebno nosila crna odeća, a udovice su crninu nosile vremenski kraće od Srpkinja.

Starije žene su nosile punđu na sredini glave ili pozadi na glavi, dok je kod devojaka u modi bila dugačka kosa koja je vezivana u pletenice, punđu ili lokne, ali i kratka kosa sa razdeljkom na sredini, levoj ili desnoj strani. Od 1925. godine nosila se kratka paž frizura "bubikopf". Frizeri kod kojih su odlazile dame bili su "Kačanski" u Čika Ljubinoj ulici i "Grozdanić" na Terazijama. Ukrasi za kosu su bile šnale od slonove kosti ili metala, ili takozvane "libele" koje su imale i prak-

tičnu funkciju, traka oko glave sa mašnom na desnoj strani i iste boje kao haljina, kao i veštački cvetovi, mašne od somota, krep satena ili brokata. Ukrasi za kosu kupovani su kod frizera ili u bižuterijama. Pored ukrasa dodavani su i veštački pramenovi, iste boje kao kosa i kikice. Kosa je retko farbana u kanu.

Prilikom izlaska iz kuće, skoro obavezno su nošeni florentino šeširi koji su imali velike obode. Devojke su nosile beretke i šešire koji su leti bili slamnati, sa cvećem i trakama od somota, boje iste kao i haljina. Šeširi su mogli imati veo ili maramu. Moderni su bili i kloš šeširi sa malim obodom i turbani. Zimi su nošene šubare i toke. Žene su u žalosti nosile jednostavne, male, crne šešire, sa obaveznim crnim šlajerom. Uz venčanice je nošen izrazito dugačak veo. Jevrejke su uz građansku odeću nosile kapu tokado, koničnog ili cilindričnog oblika. Kape su bile šarene ili jednoboje od svilenog platna.

Žene su nosile venčani prsten, koji je obično bio od belog ili žutog zlata, sa brilijantima ili drugim dragim kamenjem, kao i butone odnosno brilijantske minduše. U zavisnosti od materijalnih prilika nošene su zlatne narukvice i ogrlice, niske od koralna, bisera ili ćilibara braon boje, tanji ili deblji lančići sa ovalnim amuletima u kojima je bila slika deteta. Devojke su ponekad nosile zlatan lanac sa Magen Davidom. Broševi i grane su takođe bili čest ukras na ženskoj odeći. Oko ruke se nosio sat i narukvice od zlata, ukrašeni dragim kamenjem. Starije žene su nosile lomjon oko vrata. Nakit se nasleđivao u porodici, a na poklon

se u zavisnosti od materijalnog stanja, dobijao prilikom raznih porodičnih događaja kao što su veridbe, venčanja, rođendani ili punoletstvo. Porodični nakit čuvan je gotovo kao relikvija, jer je ponekad u trenucima opasnosti služio kao sredstvo kojim se moglo spasiti.

Modne detalje u odevanju činio je nerc, koji je nošen preko odeće ili kaputa, kao i mufovi od krzna ili štofa koji su bili postavljeni svilom i istovremeno služili kao tašna. Zimi su obavezno nošene rukavice od kože, a leti platnene.

Muška odeća. S v a k o d n e v n u o d e ć u je činilo odelo koje se sastojalo od sakoa, prsluka i pantalona. Ispod odela su nošene košulje sa kravatom ili uveče sa leptir mašnom. Košulja i kragna su šivene odvojeno, tek od 1937-38. godine nose se košulje sa kragnama iz jednog dela. I zimska odeća se kao i letnja sastojala od sakoa ili džempera, košulje i pantalona. Preko odela je nošena jakna, mantil "trenčkot" ili "grombi" kaput, odnosno zimski kaput sa somotskom ili krznenom kragnom. Sako je imao dugačke revere i uzanu kragnu, često sa džepom u visini grudi, u kome je bila maramica bele boje. Prsluk je krojen uz telo. Pantalone su padale preko cipela i mogle su biti sa manžetnama ili bez njih. Preovladavali su razni tonovi braon, sive, drap, tamno plave i ređe, crne boje. Leti je odeća bila u beloj ili krem boji. Odelo su pravljena od štofa. U ulici Kralja Milana, pomodnu radnju sa tekstilom "S. Rafailović i komp." imao je S. Rafailović sa ortakom Rafailom Levi. Radnja je saradivala sa Teokarevićem, koji je imao vunene štofove. Češki

i engleski štofovi kupovani su u renomiranim radnjama "Anastasa Pavlovića", "Braće H. Gabaj", "Avrama Koena i sinova". Odeću su šili krojači, među kojima i jevrejski krojač iz Jevrejskog doma. Šivena odeća bila je skuplja od konfekcije. Konfekcija se prodavala kod "Mitića", "Tivar-a", koji je bio pojam za jeftinu konfekciju dobrog kvaliteta, zatim u radnji "Toga", koju je držao Jevrejin Majer Pinkas.

Leti su nošene sandale, platnena obuća i najčešće rupičaste cipele. Cipele su bile poluduboke i duboke od kože braon ili crne boje, ali je bilo i obuće u dve boje, kombinacija bele i braon, bele i crne ili bele i teget. Zimi su obavezne bile čizme. Za svečane prilike nošene su cipele od crnog laka, običnog ili šimi kroja. Obuća se kupovala po potrebi u prodavnicama "Bata", "Boston", "Peko", "Bali", "Salamander" ili je pravljena kod obućara. P r a z n i č n a , s v e č a n a o d e ć a je podrazumevala smoking ili frak, sa odgovarajućom košuljom i kravatom ili leptir mašnom. Uz svečanu odeću muškarci su nosili rukavice bele boje.

O b r e d n u o d e ć u su pobožniji Jevreji, aškenaski i sefardski, nosili svakodnevno. Petkom uveče je obavezno bilo nošenje *talita* (ladino), odnosno *talesa* (jidiš), pravougaonog belog svilenog, vunenog ili pamučnog molitvenog šala, koji ogrću punoletni muškarci. Duž ivica je bio ukrašen brokatnim zlatnim i srebrnim vezom ili plavim koncem. Na delu koji se postavlja uz vrat prišivana je traka izvezena od zlatnih ili srebrnih niti, na krajevima je imao crne ili plave poprečne

pruge, a na ivicama po četiri rese - *cicit*. Šal je mogao biti ili od vune ili od svile, jer zakon Shaatnez, koji se nalazi u Petoj knjizi Mojsijevoj, Deutoronom-Devarim (XXII:11): "Ne oblači haljine tkane od vune i od lana", propisuje zabranu protiv mešanja vune i lana. Kako se ta zabrana nije odnosila na visoke sveštenike i njihov opasač za krsta, kao ni na ukrasne gajtane, propis nije zasnovan na moralnom principu, već na ranom primeru zakona o luksuzu. Šal je sa molitvenikom stajao u posebnoj torbici od tamno plave svile - *kužeti*, koja je zatvarana sa jednim dugmetom i mogla je biti oslikana. Četvrtasti, pravougaoni, platneni prsluk, *cicit katan* ili *talit katan* (hebr. mali talit) koji je kao marama isečen na sredini u obliku četvorougla, na krajevima je imao rese i nošen je ispod košulje. Resice na krajevima su uvek držane u ruci kada se čitala molitva. Držanje resa svoju osnovu ima u Bibliji. Postoje dva dela u Starom zavetu, inače najstarijem izvoru za proučavanje, koja se odnose na nošenje ukrasnih gajtana, a specifičniji je onaj iz Četvrtе knjige Mojsijeve, Brojevi-Bemidbar (XV:38): "Govori sinovima Izraelovim i reci im neka naprave rese po skutovima od haljina svojih, sa kolena na koleno i na rese neka meću plavi gajtan", kako bi se, stalno ih gledajući, podsećali i vršili Božije zapovesti i iz pete knjige Mojsijeve, Deutoronom-Devarim (XXII:12): "Načinićeš rese na četiri kraja haljine koju oblačiš". U hramu su za vreme velikih praznika kao što je Jom Kipur "najsvetiji dan Jevreja koji se provodi u sinagogama, postu i molitvi" ili Roš ašana "jevrejska

Nova godina, kada se izražava osećaj duboke ozbiljnosti i moralne odgovornosti koje život nameće svakom pojedincu⁽⁸⁾, najpobožniji nosili ogrtač, mantiju bele boje koja se kopčama zatvarala. U sinagogi je bilo obavezno nošenje kružne ili poluduboke kape *kepele* (aškenaski naziv), odnosno *kipa* (sefardski naziv), stavljene na temenu. Kipa, talit i molitvenik su kupovani preko Jevrejske opštine koja ih je nabavljala, kao i u tekstilnim radnjama čiji su vlasnici bili Jevreji: Konfino, Arueti itd. Rabin je na sebi nosio togu, mantiju, odnosno mitru i kapu i molitveni šal, koji se ne razlikuju od današnjih. Za praznik opraštanja grehova, Jom Kipur rabin je nosio mantiju, *kittel* i kapu bele boje, koja simbolički predstavlja oprostaj. Kittel je, ispod odeće, nošen i tokom venčanja. Tokom perioda žalosti nosila se tamna odeća ili odeća sa florom. Običaj *keria* (hebr. karoa: cepati), koji datira iz najstarijih vremena, podrazumevao je zasecanje odeće kod kuće od strane rabina ili domaćina, čime se izražavao bol. Pobožni su sahranjivani zajedno sa svojom kipom i talitom. Za Purim su muškarci bili kostimirani.

Kosa je bila kratka, očešljana unazad, brada je retko nošena, a češće gusti ili tanki, kratki brkovi. Moderna je bila i tzv. "peglana" frizura. Da bi frizura bila što bolje "ispeglana" koristila se mreža za kosu. Upotrebljavan je i briljantin, koji je kosi davao sjaj. U periodu žalosti, muškarci nisu brijali brade, u trajanju od mesec dana do jedanaest meseci.

Prilikom izlaska na ulicu, muškarci su nosili

šešire i francuske kape. Leti su nošeni slamnati šeširi, borsalino, slamnati kačketi i žirade. Šeširi sa obodom su imali ukrasnu traku oko krune. Avram Mošić je imao fabriku šešira u Banatskoj ulici, današnja Mike Alasa. U svečanim prilikama nošeni su polucilindri, dok su stariji muškarci nosili cilindre. Jevreji su prilikom odlaska u sinagogu, za vreme sahrana, a pobožniji i kod kuće, nosili svilenu kipa crne boje.

Sat sa zlatnim lancem nošen u džepu od prsluka, pričvršćen za pantalone ili prsluk, predstavljao je nakit koji su muškarci najčešće nosili i ostavljali ih svojim sinovima i unucima. O lancu je mogao visiti privezak. Mlađi muškarci su nosili ručne satove. Imućniji muškarci, advokati i trgovci, nosili su zlatan prsten, pečatnjak sa monogramom, a oženjeni muškarci zlatne burme. U džepu su kao detalj mogli nositi olovku. Dugmad na rukavima košulje su takođe bili važan ukrasni detalj, a pravljeni su od zlata ili srebra. Kao ukras su ponekad korišćene i igle za kravatu. Često su muškarci izlazili u šetnju sa štapom, koji je obično imao ukrasnu dršku od srebra. Prstenje, satove, dugmad za manžetne i priveske su deca nasledivala od svojih dedova ili očeva ili dobijala prilikom svečanosti kao što je Bar Micva.

Dečija odeća. S v a k o d n e v n u o d e ć u su za devojčice leti činile haljine vedrih boja bez rukava. Zimi su nošeni puloveri i plisirane suknje, sa ili bez bluze, kaputi ili bunde bele boje od jag-njeće kože, šešir i rukavice. Devojčice su nosile mašne u kosi. Dečaci su do desete godine uz košulje nosili pantalone do gležnjeva ili kraće i

Između tradicije i mode

kaput sa faltom sa strane i kaišem. Nošene su i tirolske pantalone sa hozentregerima, uz koje je išla tirolska kapa. Dečaci su zimi nosili i "pumperice" ili kratke pantalone sa dugačkim čarapama, koje su pridržavane halterima. Do petnaeste godine, odnosno polaska u gimnaziju, dečaci su nosili kratke pantalone. Dečaci su oko mature nosili "golf" pantalone, vezivane oko kolena, pa spuštene do iznad članaka, sa vunanim čarapama. Uz njih su nošeni jednoredni sakoi koji su bili sportskog kroja. Nošene su i tzv. "bričes" pantalone koje su se vezivale isto kao "golf" pantalone i završavale odmah ispod kolena. Odelo je pravljeno posle mature oko sedamnaeste godine, a duge pantalone su označavale zrelost. U školi je nošena posebna odeća, uniforme. Devojčice su nosile crne ili teget haljine sa belom kragom i mašnom i beretke, dečaci kapute i kačkete. Širiti-trouglovi na kapama označavali su gimnaziju i razred. Kape su nošene i van škole, jer su obavezivale na određeno lepo ponašanje.

Leti su nošene sandale sa zatvorenim prstima ili sandale sa dva ukrštena kaiša. Zimi duboke ili plitke kožne cipele na šniranje, koje su mogle biti u dve boje. Cipele su se mogle kopčati sa strane ili sa trakom oko stopala. Uz cipele su nošene kratke ili dugačke pamučne i vunene čarape.

Kao s v e č a n u o d e ć u dečaci i devojčice su nosili nova, leti bela, a zimi teget matroska odela. Devojčice su uz matroska odela nosile bele beretke sa teget "tufnama". Prve dugačke pantalone i sako, koji su bili sa prugastim šarama, činili su svečano odelo koje su dečaci dobijali za

Bar Micva. Preko odela su zimi nošeni matroski kaputi. Obuća za svečane prilike je bila lakovana obuća.

O b r e d n u o d e ć u su dečaci dobijali od roditelja ili uže familije za Bar Micva, u trinaestoj godini kada se stiče punoletstvo po verskim propisima: talit, molitvenik i vrećicu u kojoj su nošeni. Kipa se dobijala ranije s obzirom na to da su je deca nosila u školi na časovima veronauke, kao i cicit katan tokom inicijacija. Za praznik Purim deca su bila u kostimima.

Rezime

Raspoloživi likovni izvori i svedočenje anketiranih ispitanika, ukazuju na to da su se u Beogradu krajem XIX i u prvoj polovini XX veka Jevreji, shodno raznolikosti sredine u kojoj su živeli, oblačili u jevrejsku tradicionalnu, ceremonijalnu i obrednu odeću, tursko-orijentalnu nošnju, srpsku narodnu nošnju, srpski građanski kostim i uporedo evropsku odeću pod uticajem modnih tokova Beča, Pešte, Pariza i Londona.

Tradicionalnu, jevrejsku, ceremonijalnu odeću je činila haljina jarke boje, bogato ukrašena srebrnim i zlatnim gajtanima i vezom sa kapom tokado, dok su nošnju orijentalnog tipa činili anterija i kapa tokado. Muškarci su nosili čakšire, košulju i fes. Nazivi odevnih predmeta ukazuju na orijentalni uticaj u odevanju i načinu života koji je odgovarao društvenim uslovima u Srbiji XIX veka. Svečana nošnja bila je i srpska narodna nošnja, koju su Jevreji skoro ravnopravno prihvatili sa svojom, našta ukazuju fotografije na kojima su

Jevrejke jedna pored druge u tradicionalnoj, ceremonijalnoj, jevrejskoj i srpskoj narodnoj nošnji. Karakteristika tradicijskog kostima je da se sporije menja od modnog, kao i da je ta promena postepena, tako da u dužem vremenskom periodu srećemo zajedno delove modnog i tradicijskog kostima, srpskog građanskog - libade, uz balsku haljinu i jevrejskog - kapu tokado, uz evropski kostim. Praktična, upotrebna funkcija kape tokado, koja efektno govori o predstavniku zajednice, može se pratiti u kontinuitetu od dolaska Sefarda na Balkansko poluostrvo, sve do prve polovine XX veka. Tradicijski kostim podrazumeva velike razlike u odnosu na regionalnu rasprostranjenost, dok je nasuprot njemu modni kostim isti u svim regionalnim delovima koji su pod istim kulturnim uticajem. Odeća Sefarda i Aškenaza razlikovala se utoliko što su Aškenazi sa sobom doneli elemente evropske civilizacije, dok su Sefardi, kao i Srbi, bili pod dugotrajnim uticajem orijentalne civilizacije. Aškenaske Jevrejke su se oblačile više prema aktuelnoj evropskoj modi, koju su konzervativnije sefardske Jevrejke sporije usvajale i prihvatale.

Funkcija jevrejske ceremonijalne odeće imala je isticanje identiteta, dok je sa druge strane srpska nošnja ukazivala na prihvatanje kulture u kojoj su Jevreji živeli. Kroz modnu odeću, žene su, s obzirom na to da nisu bile uključene u poslovni i ekonomski život, pokazivale materijalno stanje svojih roditelja, odnosno muževa. Upotrebom određenih boja, moglo se razlikovati starosno doba, bračno stanje, ali i uočiti prihvatanje stranih

uticaja na odeću. Mlade žene su nosile odeću svetlijih boja, dok su starije žene nosile konzervativniju odeću, tamnijih boja. Obredna funkcija odeće bila je prepoznatljiva u beloj boji, koju su generalno nosile mlade, dok su udovice nosile crnu boju. Muškarci su obrednu odeću nosili svakodnevno: četvrtasti pravougaoni prsluk talit katan, kapu kipa koja je ukazivala na versku i etničku pripadnost i kao takva bila simbol distinkcije, a petkom uveče molitveni šal talit.

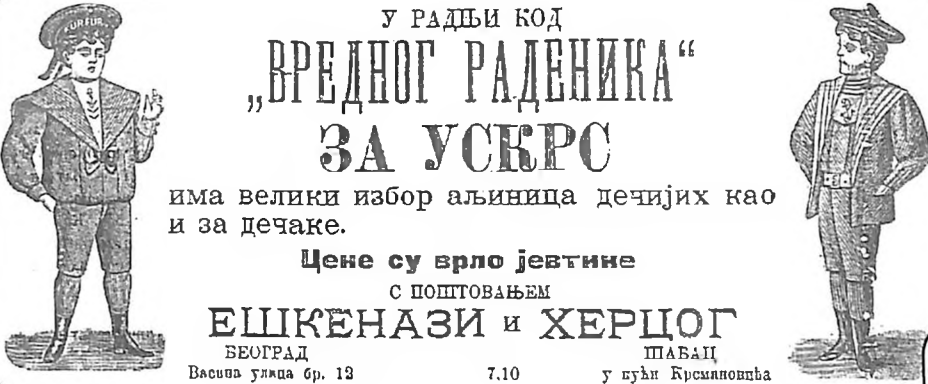
Tokom proučavanog perioda promene u kroju evropskog kostima bile su u odnosu na širinu i dužinu odeće, koja je varirala od uzane i izrazito duge, do široke i kraće. Pored kroja promene su bile vidljive u odnosu na boje, od jarkih, pod orijentalnim uticajem, do pastelnih. Kao izvor za proučavanje, korišćeni su i oglasi iz fonda Narodne biblioteke (novine "Mali žurnal", "Beogradske novine", "Dnevni list", "Večernje novosti"), za period od 1885. do 1918. godine. Oglasi su dali obaveštenja o preko 50 različitih manufakturnih i platnarskih trgovina, krojačkih i modiskih radnji, fabrika i fabričkih stovarišta, čiji su vlasnici bili Jevreji. Na osnovu oglasa se može zaključiti da je prihvatanje evropske mode uticalo na pojavu i razvijanje novih zanata, kao i modne trgovine u Beogradu, koja je tokom celog perioda nudila raznovrstan asortiman.

У РАДЊИ КОД
„ВРЕДНОГ РАДЕНИКА“
ЗА УСКРС

има велики избор аљиница дечијих као
и за дечаке.

Цене су врло јевтине
С ПОШТОВАЊЕМ

ЕШКЕНАЗИ и ХЕРЦОГ
БЕОГРАД ШАБАЦ
Васива улица бр. 13 7.10 у кући Крстивојевића

Прекос пута Булевар
МАНУФАКТУРНА И ПЛАТНАРСКА ТРГОВИНА
КОД СЛАВУЈА
ЛЕОНА Х. ГАБАЈА
МАКЕДОНСКА УЛИЦА БР. 20. ПРЕКО ПУТА БУЛЕВАРА

Распродаје једну партију пиджа у свима бојама за насту-
пајућу сезону и продаје метар по 40 до 70 шара дла.
Велики избор дечије таљижине парчице за оделу по 4
до 7 шара дла.
Штепа за женега одела у свима бојама продаје метар од
80 шара дла. на на пошт.
Палете од 70 п. з. мет. са на исто.
Палета у свима ширинама од 40 пр. мет. на на исто.
Оптом избор жакета обуће у свима месечинама прже и
мито дла. 4. на црн. и плавр 6. на ризлама по 4 дла.
Троне метар 40. 60. 65. 60 пр. дла. парчице за пројачање
као и сав остали прибор за ентуз продајем са мерсодатили
поштом.

Тако исто и саву мануфактурну робу продајем са поштом по-
штом и строго утврђеним поштом.

Да кад изје обична речкама мога: поштом пошту да
не изгледа посрвати и 0 истинитост увери.

21а-4-10
ЛЕОН Х. ГАБАЈ
Трговина код Славуја

До месине Гиника на савом кошу

- 1) Ignjat Šlang, *Jevreji u Beogradu*, Beograd, 1906, str.2
- 2) *Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja*, broj 6, Beograd, 1992, str. 281, 293
- 3) Cvilih, laneno, kudeljno i pamučno platno; šifon, meka vunena tkanina
- 4) Porket, pamučna tkanina; espap, roba; cuger, прибор за одело (postava, vatin, konac, dugmad i dr.); kroza, različite svilene i vunene tkanine, naročito za postavu
- 5) Delin, tanka pamučna tkanina; zefir, fina muselinska tkanina; krepon, svilena, polusvilena, vunena ili pamučna tkanina; eponž, mekana pamučna tkanina; etamin, tanka pamučna tkanina slična gazi
- 6) Cadik Danon, *Zbirka pojmova iz Judaizma*, Beograd, 1996, str.6
- 7) Ibid, str.25
- 8) Ibid, str.19

*Anonim, Porodica Gabaj
Beograd, kraj XIX veka*

*Anonim, Porodica Nahmijas
Šabac, početak XX veka*

*Anonim, Rodaka porodice Demajo
Beograd, početak XX veka*

*Anonim, Natalija i Maza Mošić i Lunci Arueti, udata Levi
Beograd, kraj XIX veka*

*S. Alkalaj, Lenka Kalef
Beograd, oko 1902.*

*S. Mojsilović, Flora Judić - Levi
Beograd, 1902.*

*Anonim, Lenka Koen, rodena Kalef
Beograd, oko 1900.*

*S. Alkalaj, Porodica Bencion
Beograd, oko 1880.*

*S. Alkalaj, Jakov i Rahela Kalef sa prijateljicom
Beograd, oko 1909.*

*S. Mojsilović, Lela Mevorah sa drugaricama
Beograd, 1901.*

*M. Jovanović, Hajim i Rejna Gabaj
Beograd, oko 1889.*

*S. Mojsilović, Jakov Kalef sa prijateljima
Beograd, 1902.*

*S. Leović, Miša Judić
Beograd, kraj XIX veka*

*Atelje Medina, Maks Mošić
Beograd, oko 1900.*

*S. Mojsilović, Samuilo Tajtacaković sa braćom
Beograd, oko 1899.*

*S. Mojsilović, Miša Judić sa rođakom
Beograd, 1898.*

*Atelje Kenig, Porodica Elijas
Beograd, 1911.*

*Anonim, Porodica Koen
Beograd, oko 1915.*

*S. K. Nedeljković, Vinka i Samuilo Kapon
Niš, oko 1911.*

*Atelje Kenig, Moša Kalef sa majkom
Beograd, kraj XIX veka*

Berthold Biing, Elza Mošič
Beč, 1912.

*Anonim, Dela Tajtacak
Beograd, 1936.*

FRAGMENTI TROŠNIH SEĆANJA

vizure beogradskih građanskih fotografa između 1880. i 1940. godine

Razvoj fotografije u Srbiji od svojih početaka oslonjen je na one iste teme i motive koji su bili dominantni i za fotografiju u celini. Ako se zapostave sve rane nepogodnosti u razvoju medija, uslovljene slabom osetljivošću fotografskog materijala, može se reći da je najpre začet portret i ne samo kao obavezan deo građanske tradicije već i kao osnovni element konjunktive putujućih fotografa sredine XIX veka. Tokom šezdesetih godina istog veka fotografska vizura se sve učestalije okreće celoj figuri, zatim se proširuje i na grupu ličnosti. U isto vreme pojavila se i jedna posebna vrsta portreta, najpre u formatu *carte-de-visite*, a nešto docnije i u formatima *cabinet*, *boudoir* i *victoria*. Zahvaljujući tim jeftinim produktima već sredinom osamdesetih godina došlo je do nagle ekspanzije fotografskih ateljea širom Evrope, a to se ubrzo odrazilo i na srpski kulturni prostor.

Na prelomu šeste i sedme decenije, među nekolicinom beogradskih fotografskih ateljea, jedan od najistaknutijih je atelje **Pante Hristića** (osnovan oko 1866, a radio do oko 1885). Ovaj prilog započet je tom ličnošću jer je, po svemu sudeći, baš fotografija iz Hristićevog ateljea (*Avram Mošić*, kat. br. 1) i najstariji artefakt na izložbi. Malo poznati i nedovoljno proučeni beogradski

fotograf **V. Danilović** (aktivan posle 1882, za kratko vreme i sa titulom dvorskog fotografa) takođe je ostvario mnogobrojne ateljejske portrete građana i članova beogradskog glumišta. Zagonetna figura o kojoj se zna samo inicijal imena **V. Danilović** je, izgleda, potekao iz Temišvara, a ista, temišvarska, linija dala je i neke druge srpske fotografe, njegove savremenike. Krajem devete decenije za Danilovića se više nije čulo. Takođe privremen bio je i **F. Regecki**, fotograf koji je gotovo u isto vreme (od 1880. do oko 1890) u Beogradu ostvario mnogobrojne portrete u formatu vizitkarte. Atelje Regeckog bio je naročito popularan u krugovima intelektualca, profesora i studenata Velike škole. Atelje **Leopolda Keniga**, vrlo je plodan i dugovečan: spojio je poslednje dve decenije XIX veka i dve i po narednog. Kenig je najpre radio u Novom Sadu, a od sredine sedamdesetih godina u Beogradu, na više adresa. (To je podstaklo neke pisce da nesmotreno ustvrde da je Kenig istovremeno posedovao više ateljea). Ime Leopolda Keniga, izuzetnog fotografa portretiste, već dugo odzvanja u istoriji srpske fotografije naročitim tonom i zaslužuje pomnije istraživanje. Ta obaveza trebalo bi da je još izvesnija činjenicom da je od Keniga ostalo vrlo mnogo dela, rasejanih

u različitim kolekcijama, muzejskim i privatnim. I fotograf **Lazar Lecter** započinje rad u Novom Sadu, a u Beogradu deluje od oko 1880. godine. Ostvario je značajan opus, ne samo kao građanski (a neko vreme i dvorski) fotograf već i kao dokumentarist (serije fotografija sa izgradnje železničkih pruga po Srbiji, unutrašnjost beogradskog vodovoda, i dr). Bio je i jedan od retkih pejzažista u istoriji srpske fotografije XIX veka, a ta dela je izlagao na Svetskoj izložbi u Parizu, 1889. godine. Porodica Lecter je tipična fotografska dinastija, kakve su česte u XIX veku: prethodnici su rasejani širom austrougarske Carevine, sa centralom u Kassanu (Mađarska), a naslednici su docnije radili u Kragujevcu, Somboru i Vranju. Nije izvesno kad se završio rad Lectera u Beogradu; za sad nisu pronađeni artefakti koji bi potvrdili da je delovao posle 1895. godine. Ovde je zastupljen samo sa jednim radom, grupnom fotografijom, koja je primer dobro organizovane grupe, u čemu je Lecter bio izraziti majstor.

O radu ateljea **Milana Jovanovića** (aktivnog između 1887. i 1914, a zatim za kratko i između 1919. i 1921) ima mnogo podataka. Potekao iz porodice vršačkog fotografa Stevana Jovanovića, brat slikara Paje Jovanovića, Milan Jovanović je izuzetno ime srpske fotografske istorije, a uz Anastasa Jovanovića verovatno i najveće. Portretista evropskog znanja, pored vrlo plodne produkcije građanskih portreta, veduta i pozorišnih fotografija, ostvario je obimnu, jedinstvenu, stilski čistu i dosledno izvedenu seriju

portreta savremenika (up: G. Malić, *Milan Jovanović fotograf*, SANU, Beograd, 1997). Radovi ovde prikazani su standardni - pojedinačne dopojasne figure, dvojni portret i grupa - opremljeni u dva standardna formata, vizitkarta i kabinet.

Atelje **S. Mojsilovića** radio je relativno kratko (od oko 1895. do 1904). Nesrazmerno kratkoći delovanja (nepunih desetak godina) Mojsilović je ostavio obimno delo. Ne zna se da li je, sudeći po prezimenu, i sam bio jevrejskog porekla, pa možda i u tome treba tražiti razlog što je bio omiljeniji fotograf beogradskih Jevreja (i najzastupljeniji autor na ovoj izložbi). Deca su, izgleda, najčešći modeli njegovog ateljea. O tome se ne sudi samo na osnovu mnogobrojnih sačuvanih dela već i po acesorijumu njegovog ateljea: plišane lutkice, dečja kolica, igračke... Kako se iznenada pojavio, ne ostavljajući ni ime, tako se i izgubio posle 1904. godine. Ostaje zabeležen i kao jedini u srpskoj fotografiji koji je permanentno ušampavao godinu nastanka na poledinama fotografija. I za **S. Leovića** (Beograd, Prizrenska 5) sudeći po prezimenu, moglo bi se pretpostaviti da je reč o fotografu jevrejskog porekla. Nepoznat je literaturi. On je fotograf u čijem se radu, posebno u opremi fotografija, najviše uočavaju stilske promene na prelomu veka elementi secesije, prozračnost vizure i duh jednog novog vremena. Poslednji u nizu beogradskih ateljea XIX veka čiji se radovi sreću na izložbi je ortački vođen atelje **Makević i Mut** (oko 1900). Ime Koste S. Makevića javlja se u nekoliko ateljea od kraja

veka do početka Balkanskih ratova, uvek kao organizatora novih ortakluka, na primer u ateljeima sa Miletićem (reklamira se kao „atelje za fotografiju i slikarstvo“), a oko 1920. sa M. Sarićem. O njegovom ortaku Mutu ne zna se gotovo ništa niti ga istoriografija beleži! Po svemu sudeći i on se uklapa u listu mnogobrojnih, mahom nedoučenih, fotografskih pomoćnika koji su se, možda u potrazi za novim zanimanjem, izgubili iz fotografije i neznano kud nestali.

Atelje **Petra M. Arandelovića** delovao je u Nišu od oko 1865. godine. Istaknuti dokumentarist, Arandelović je sem mnogobrojnih, ali mahom konvencionalnih, građanskih portreta, ostvario i zapažene etno-fotografije likova i tipova iz narodnog života. Ovde je zastupljen samo sa jednim radom, dvojnim portretom na vizitkarti.

Karakteristika toga ranog perioda je uglavnom naznačena u ateljejskim fotografijama pri čemu je istaknut karakter odevanja svih portretisanih ličnosti, a ništa manje i ambijent ateljea. Izgled portretisanih svakako svedoči o duhu epohe, o vremenu, mogućnostima i ukusu modela, ali ništa manje i o ukusu i sposobnostima tadašnjih fotografa. Jer Beč i Minhén, a donekle i druge evropske prestonice, nisu samo uticali na oglašavanje beogradskih manufakturista i izgled Beograđana, već u podjednako meri i na rekvizitarijum fotografskih ateljea pa i na ukus njihovih vlasnika. U prvim godinama XX veka neki od prethodnih ateljea i dalje rade, pre svih onaj Milana Jovanovića, zatim Kenigov, Makevića i Muta... a njima se pridružuju i novootvoreni.

Na prelomu dva veka zapažaju se novi postupci uz preuzimanje karakteristika aktuelnih umetničkih stilova iz slikarstva i arhitekture. Među prvima te novine prihvata foto atelje S. Leovića. Uporedo, sa sličnom opremom fotografija, sreće se i atelje Samuila Sime Pijade, zatim i Solomona Alkalaja, koji je, kao bečki đak, prihvatio iskustva secesije. Novi stil vidljiv je ne samo u opremi i rekvizitarijumu ateljea već i u opremi i ukrasnoj ornamentici fotografija.

Ima nagoveštaja da je **Foto atelje „Pijade“** - Samuila Sime Pijade delovao i u poslednjoj godini XIX veka, ali najstariji, do danas sačuvani, radovi potiču iz 1908/9. godine kada je atelje radio na Malom Kalemegdanu („Prva srpska trenutna fotografija“). Na platou, pod otvorenim nebom, gde je, nešto dublje, docnije podignut paviljon „Cvijeta Zuzorić“, Pijade je, ispred jednog šatorskog krila kao pozadine (rikvanda), vodio svoj posao. Ali, ta improvizacija nije, izgleda, smetala da se na njegovim fotografijama sreće i vrlo ugledna klijentela. I danas se u albumima starih srpskih umetnika (slikara ili glumaca) sreću portreti iz ateljea Pijade, spontano snimljeni i neposredni. Docnije je u dva navrata atelje menjao adresu: 1918. g. je na Cvetnom trgu, a nešto docnije u Kolarčevoj 10, „do novog Univerziteta“. Atelje je dugovečan, baš kao i njegov vlasnik, jer se S. Pijade sreće i 1932. kao aktivan član Udruženja beogradskih fotografa.

Fotograf **Solomon Alkalaj** umeo je da pažljivo izabere rekvizitarijum i uskladi ornament tepiha sa stilskim razdobljem fotelja koje je koristio u

dekoru ateljea. Solomon je učio fotografiju u Beču, zatim radio u Sofiji, a posle 1894. u Zagrebu, u Glavnoj ulici. Početkom XX veka prešao je u Beograd i u Svetosavskoj ulici otvorio atelje „Kod dva bela goluba“. Posle Prvog svet-skog rata oformio je novi atelje, u Jagodini, a beogradski ustupio bratu Samuilu. Osposobio je za fotografe i rođenu braću Samuila-Simu (fotografa u Šapcu, docnije i u Beogradu, atelje „Talijanska fotografija“ u Kolarčevoj ulici br. 4) i Isaka (fotografa u Arandelovcu). Nesrećni, obojica su stradali 1941. kao i njihovi mnogobrojni modeli.

Nedovoljno je poznat fotograf **S. Dimitrijević**, koji je, po svemu sudeći, najpre radio u Šapcu, oko 1925, u zajedničkom ateljeu sa Ilijom M. Živojinovićem. Zatim su se ortaci rastali a Dimitrijević je otvorio u Beogradu samostalan f. atelje u ul. Kralja Aleksandra 39. Tu adresu nose i fotografije na izložbi. Više se zna o njegovom prezimenjaku **Milanu Dimitrijeviću** - fotografu vrlo pokretljivom: sreće se (oko 1885) najpre u Smederevu, zatim u Požarevcu pa u Zaječaru i, najzad, u Pančevu. Ima znakova da je radio, za kratko, i u Beogradu, o čemu možda baš svedoči fotografija na izložbi (*Stefan Šlanger*, kat. br. 23). Njegovi radovi sreću se do početka Prvog svet-skog rata.

Takođe izvan Beograda, radio je i fotograf **Milan M. Krčmarević**. Započeo je aktivnost u Jagodini (od 1906.) a radio i kao sezonski fotograf u Vrnjačkoj banji. Pretežno se bavio građanskom fotografijom. I tri vojvođanska fotografa, odnosno

ateljea, koja deluju u istom razdoblju su građanske orijentacije i prevashodno portretisti. Prvi, najstariji, je atelje **Nandora Harkanjija** (Harkanyi), odličnog fotografa visoke reputacije, učesnika nekoliko evropskih izložbi (Pariz, London, Rim, 1912), na kojima je i nagrađivan za svoje portrete. Započeo je karijeru u Beloj Crkvi (gde je radio između 1902. i 1918), zatim nastavio u Vršcu (od 1918, Foto „Korzo“), odakle potiče i eksponat na izložbi (*Porodica Šlanger*, kat.br. 146). Uporedo, između dva rata, javlja se (za kratko, sezonski) sa ateljeom i u Novom Sadu. Atelje „Harkany“ je bio vrlo dobro opremljen, a produkti izvanredno kvalitetni, i do danas nepomućene čitkosti. Harkanji je živeo do 1925. godine. Druga dva ateljea su iz Sente: atelje **Renner Jozsef** (Osz utca 903), delovao je oko 1900 - kao i atelje **Špigl** („Spiegel“, Poštarska ulica). O osnivačima/vlasnicima potonja dva ateljea nema drugih podataka.

Jedan broj fotografija nije potekao iz ateljea profesionalnih fotografa, već od fotografa amatera. Mnogi od njih bili su potpuno ravnodušni prema izložbama ili fotografiji kao profesiji. Oni su kameru koristili instiktivno, nastojeći da u njoj vide objektivnog svedoka života, pa im niti izveštačene kvazi-umetničke težnje profesionalaca, a ni manifesti o ciljevima fotografije nisu bili potrebni. Sa fotografima amaterima i sa izbijanjem Prvog svetskog rata i 1914-om godinom, uporedo kao i sa promenama u društvenoj strukturi Evrope i celog sveta, obeležen je kraj jedne epohe u fotografiji.

U prelomno vreme - posle Prvog svetskog rata - unete su značajne promene, ne samo u rekvizitarijum ateljea, već i u način i postupak tretiranja portreta ili grupe. Među najranijim beogradskim ateljeima tog razdoblja koji koristi novi izraz je **Moderni foto „Globus „** - za sad nepoznatog vlasnika i nepoznate adrese. Početak rada ateljea takođe nije sasvim izvestan ali sudeći po objavljivanju ratnih motiva, mogao bi se tražiti u toku trajanja rata, verovatno oko 1916/17. Dela iz tog atelja sreću se i docnije, sve do prvih godina treće decenije.

U isto vreme (ali je godina tačnije zabeležena) započinje sa radom i atelje sa nazivom „**Zrak**“. (Istina, već u prvim godina veka sreće se pod istim nazivom u Beogradu još jedan atelje, od nepoznatog vlasnika, a radio je u Kolarčevoj ulici 9). Atelje „**Zrak**“ čiji je rad prisutan na izložbi osnovan je 1917, a njegov osnivač i vlasnik bio je vrlo poznati fotograf i učitelj mnogih fotografa potonjih generacija, dugovečni Radimir-Rada V. Jovanović. Atelje se najpre nalazio u ulici Kralja Milana 80 (do „**Londona**“) a docnije, od 1964. u Vasinoj ulici. Sredinom treće decenije sreće se i **Atelje Ronai**, čiji je vlasnik bio Aleksa Ronai. Započeo je karijeru u Pančevu 1907. Približno 1926. prešao je u Beograd, a ubrzo, početkom tridesetih godina, stekao titulu dvorskog fotografa, upisavši se tako u neveliku listu časnih imena fotografa srpskih dinastija. Ronai je bio izuzetan portretista, ali i majstor posebno nadaren za svadbene fotografije, lepršave venčаницe i poze sa ukusom sofisticiranog estetizma, povišenog

fluida i mekoće koji su vladali u fotografiji, pa i u estradnoj kulturi „**ludih dvadesetih**“. Fotografa takvog i toliko istančanog osećaja za glamur srpska fotografija nije zapamtila. Kao kakav Vogov fotograf, ovaj Sesil Bitn (Cecil Beaton) srpske fotografije između dva svetska rata nadmašio je sve druge u toj vrsti estetskog osećaja. Katkad, to se mora priznati, nadmašuje svečanošću tona čak i Milana Jovanovića koji je, do Ronaia, najviše pokazao u toj vrsti tretmana ženske modne figure. U poslednjim godinama te decenije (tačno: 1927) radi i **Atelje „Portrait**“ - lociran u palati „**Ruski car**“ (Knez Mihailova 7), čiji vlasnik još ostaje nepoznat, zatim „**Moderni fotografski atelje**“ Alfreda Medine, na Obilićevom vencu 44, u čijem se lokalu istovremeno, pored ateljea, nalazila i trgovina fotografskim priborom.

Istovremeno - oko 1928 - započeo je sa radom u samostalnom ateljeu do tad slobodni fotograf i saradnik tadašnjih malobrojnih beogradskih redakcija, **Vladimir Benčić**. Benčić je ne samo polubrat odličnog beogradskog fotografa Milana Savića već i najbliži rođak takođe fotografa: Katicice, Stevana i Svetozara Benčića (rasutih u ateljeima od Dubrovnika i Crikvenice do Vrnjačke banje i Beograda). I sam ostaje zapamćen kao vrlo vredna ličnost srpske fotografske istorije, mada do danas neistražena i neobrađena. I **Milan Savić** se nameće kao izuzetna ličnost, sa veoma zapaženim delom. Po svemu sudeći, Savić je, uz Ronaia i Benčića, treća neophodna tačka na koju se oslanja srpska građanska fotografija između dva svetska rata. U isto vreme registrovan je i fotografski

atelje **Rajšić** u Zemunu, čiji se rad ne izdvaja iz okvira standardne građanske fotografije.

Prvi svetski rat uneo je nove državne metode - stvaranje Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca pa je iz tih, pridruženih, krajeva došlo do prilične navale na Beograd. Tako su se u gradu ubrzo stekle mnogobrojne zanatlije iz cele tadašnje Kraljevine. To se odrazilo i na fotografski svet. Atelje „**Demetar**“, pominje se baš u tom periodu. Ovaj fotograf je skoro čitavu jednu deceniju bio glavni snimatelj u ateljeu beogradskog fotografa Milana Savića, a docnije je, između 1927/28. i 1935, radio u samostalnom ateljeu. Na izložbi su i radovi dva izvanbeogradska ateljea. Jedan je **Augustina Černe**a starijeg, iz Kragujevaca. Černe stariji (jer i sin naslednik, takođe fotograf, nosio je isto ime), potekao je iz Celja gde je do oko 1925. vodio samostalan f. atelje. Te godine doselio se u Kragujevac, oformio atelje i u tom gradu ostao do kraja života. U istom razdoblju (između 1929. i 1945) sreće se i do sad nepoznat vojvođanski atelje: **Fotosalon Kassevicz** iz Sente. Zanimljiv je podatak, na koji nam je skrenuo pažnju Borivoj Mirosavljević iz Novog Sada, da se Marija Kassevic iz Sente (da li je to fotograf iz istog ateljea?) javlja kao autor jednog foto-triptiha objavljenog u švajcarskom časopisu *Camera*, 1943. godine.

Početkom četvrte decenije XX veka fotografski ateljei u Beogradu, kao uostalom i u Srbiji, množe se. Jedni se otvaraju, drugi zatvaraju ili menjaju vlasnike i nazive, ali u suštini jedva da se ponešto menja u izrazu; u svemu preovladava zanatska

građanska fotografija. Fotografi povremeno izlaze na ulice, snimaju se isforsirane žanr-fotografije, scena se proširuje pa se u kadar unose i delovi grada, registruju se prolaznici, automobili, firme, detalji fasada. U isto vreme, ubrzanije nego do tad, produkuju se fotografije amatera čiji je izraz prirodan, a laički shvaćena kompozicija, iako često iskrivljenog kadra, izražava punoću i neposrednost života. Iz tog razdoblja, poslednje dekade pred rat, vodeći ateljei su, pored nekih već prethodno razmatranih, **Foto studio „Adrienne“**, nepoznatog vlasnika, zapažen po vrlo dobrim pozorišnim portretima; **Foto „Lux“** Momčila Ilića (istovremeno i foto trgovina) u Sremskoj ulici.

Sredinom te decenije nekoliko tada mladih fotografskih pomoćnika osamostaljuje se i njihov rad je došao do izražaja u narednom periodu ili u decenijama posle Drugog svetskog rata. Pod nazivom **Foto atelje „Rojal“** u istoriji fotografije sreću se dva beogradska f. ateljea. Prvi, nepoznatog vlasnika, javio se još početkom XX veka, radio je u Kolarčevoj ulici 3. Drugi atelje istog naziva je iz znatno docnijeg razdoblja - aktivan je tokom tridesetih godina a njegov vlasnik bio je Moša Mandil. Po svemu sudeći u oba slučaja je reč o istom ateljeu koji je docnije promenio vlasnika, ali ne i naziv. Kasnije je Mandil preselio Patelje, opet pod istim nazivom, u Vasinu ulicu br. 15. (Da li je samo koincidencija: istovremeno se u Beogradu sreće i foto trgovina Avrama Mandilovića? Ne zna se da li i tu činjenicu, zbog sličnosti imena vlasnika, možda srbizovanog

Mandila, treba dovesti u vezu s prethodnim).
Između 1930. i početka Drugog svetskog rata osnovano je više fotografskih ateljea.

A. V. Đokić, radio je u Sarajevskoj br. 62 (a prema našem istraživanju, docnije, posle oslobođenja, nastavio je rad na „Mostaru“, na početku ulice Franše d'Eperea, sve do sredine šezdesetih godina, kada mu se gubi trag). Takođe u Sarajevskoj ulici, najpre u broju 62 (zgrada i danas postoji), a docnije u br. 83 (zgrada je porušena oko 1965), u isto vreme radio je **Foto „Žak“**, atelje nepoznatog vlasnika. (Da li je reč o Žaku Koenu, vlasniku i ateljea Foto „Press Internacional“ u Skenderbegovoj ulici broj 1 - to za sad ostaje tajna). Na Terazijama, u broju 31 radio je ortački atelje **Foto „Tehnika“** - vlasnika Matića i Rajkovića, a u broju 32, fotograf **Selimir Lončarević** vodio je svoj razgranati posao, sve do početka šezdesetih godina kad će na novoj adresi, Balkanska 27, deceniju docnije, atelje preuzeti naslednici.

Beogradski f. ateljei iz istog perioda, o kojima se ne zna mnogo (ni literatura ih do sad nije pominjala), čiji su radovi takođe zastupljeni na izložbi su **„Fototon“**, u Knez Mihailovoj 11, kao i atelje **„Brajner“**, Kragujevački drum 1 - vlasnik je, sudeći po prezimenu, bio Jevrejin. Ni za **Foto „Bayer“**, **Foto atelje „Bata“** - Kraljev trg 9, „do opštine“ i **Atelje „Beta“** nema drugih podataka. **Atelje Radića** u Šapcu, fotografijama svedoči o veoma dobrom majstoru sa postojanom slikom u smeđem tonu. Ni ličnost fotografa **S. K. Nedelkovića** nije do sad sretana u literaturi.

Postoji pečat sa imenom na poledini fotografije, ali se iz njega ne vidi da li je reč o vlasniku stalnog ateljea ili se, verovatnije, radi o putujućem fotografu bez stalnog mesta boravka.

Mnoga dela, takođe prisutna na izložbi, su od nepoznatih autora, možda i fotografa amatera čiji je broj vidno porastao između dva svetska rata. Izložba „Odevanje beogradskih Jevreja krajem XIX i u prvoj polovini XX veka“ uporedno pokazuje i jedan broj fotografskih eksponata koji su nastali u ateljeima iz ostalih mesta ondašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (docnije i Kraljevine Jugoslavije). Mnoga dela su potekla i iz inostranih ateljea, iz Austrije, Italije, Mađarske i Rumunije. Istovremeno, sreće se i jedan broj sasvim nepoznatih imena, što je svakako najveći doprinos fotografskog aspekta ove izložbe. Treba uočiti još jedan značajan momenat: izvestan broj eksponata zastupljenih na izložbi, snimljen od fotografa Jevreja, svedoči o visokom dometu portretne fotografije iz njihovih ateljea. Ali, zna se da su u istom razdoblju delovali i brojni drugi fotografi Jevreji. Samo letimice zapaženo: u ovom pregledu nisu zastupljeni Gavra Konfino, Raka Ruben, Moša Altaras, Benko Danon, Samuel Mešulam, braća Singer i mnogi drugi. Na žalost, i njihovi tragovi su znatno manje prisutni, a obim njihovog dela još nedovoljno poznat. Time ova izložba podstiče istraživanje i otvara jednu novu temu, do danas zapostavljenu i gotovo nepoznatu srpskoj fotografskoj istoriji.

Rezime

Portret u srpskoj fotografiji, kao obavezan deo građanske tradicije, začet je radovima putujućih fotografa sredinom 19. veka. Tokom sedamdesetih godina fotografska vizura se proširila na celu figuru ili na grupu ličnosti. U isto vreme pojavila se jedna posebna vrsta portreta, najpre u formatu *carte-de-visite*, a nešto docnije i u formatima *cabinet*, *boudoir* i *victoria*. Zahvaljujući tim jeftinim produktima već sredinom osamdesetih godina došlo je do nagle ekspanzije fotografskih ateljea širom Evrope, a to se ubrzo odrazilo i na srpski kulturni prostor.

Među najstarijim beogradskim portretistima, čiji se radovi sreću i na ovoj izložbi, su fotografi P. Hristić, F. Regecky, L. Kenig, L. Lezter i M. Jovanović. U tom periodu posebno omiljen fotograf beogradskih Jevreja bio je S. Mojsilović, po svemu sudeći i sam jevrejskog porekla.

Na prelomu dva veka zapažaju se novi postupci uz preuzimanje karakteristika aktuelnih umetničkih stilova iz slikarstva i arhitekture. Među prvima te novine prihvata foto atelje pod neobičnim nazivom **"Prva srpska trenutna fotografija"** Samuila Sime Pijade. Uporedo, sa sličnom opremom fotografija, javlja se i atelje Solomona Alkalaja, koji je, kao bečki đak, prihvatio iskustva secesije. Iste promene uočavaju se i kod S. Leovića, za sad nedovoljno poznatog beogradskog fotografa s početka 20. veka.

Između dva svetska rata jedan od istaknutijih građanskih ateljea u Beogradu bio je **"Moderni**

fotografski atelje" (ili Atelje **"Medina"**), fotografa i trgovca Alfreda Medine. Pod nazivom Foto **"Rojal"** aktivan je tokom tridesetih godina atelje fotografa Moše Mandila. Takođe u isto vreme radio je i Foto **"Žak"**, atelje Žaka Koena, ranijeg vlasnika i ateljea Foto **"Press Internacional"**. Brojni portreti koji se sreću u porodičnim albumima nastali su i u ateljeu **"Brajner"**, čiji je vlasnik (nepoznatog imena), sudeći po prezimenu, takođe bio Jevrejin.

Jedan broj fotografija zastupljenih na ovoj izložbi, snimljen od fotografa Jevreja, svedoči o visokom dometu portretne fotografije iz njihovih ateljea. Mnoga dela, takođe prisutna na izložbi, su od nepoznatih autora, možda i fotografa amatera čiji je broj vidno porastao između dva svetska rata. Zna se da su u istom razdoblju delovali i mnogi drugi fotografi, ali, na žalost, njihovi tragovi su znatno manje prisutni a obim njihovog dela još nedovoljno poznat. Time ova izložba podstiče istraživanje i otvara jednu novu temu, do danas zapostavljenu i gotovo nepoznatu srpskoj fotografskoj istoriji.

BETWEEN TRADITION AND FASHION

*Garments of Belgrade Jews on photographs,
end of XIX and first half of XX century*

Traditional and Fashion Clothes

The phenomenon of costume is in connection with entire socio-cultural system and the research of the way of dressing is significant since all factors existing in that system influence its creation. As an index of social relations and circumstances, stratification and identity, the costume contains many meanings and could be viewed as a non-verbal system of communications, relevant for understanding of social processes. Being as old as mankind, and even though it arose from the need for protection and warmth, the clothing actually shows the identity of a people, tells us about its religion, interests, feeling for aesthetics and the social status of a person wearing it. Since the way of dressing, in addition to climate, is determined also by the environment with its accepted current style, Jews have nourished a particularity in many spheres of their common lives in Serbian and Oriental environment, but they also received influences from the majority of population. Because of the jobs they engaged in, especially prior to being granted civil rights, they partly resorted to social mimicry, in order not to differ in costume from indigenous population.

The research of Jewish customs, music, costume,

language, mutual relationships and life in general is interesting because of peculiarities which set Jews apart in Serbian environment since despite geographical dispersion, Jews remained faithful to certain aspects of their original cultures based on which they were considered a separate cultural entity. Having in mind that in literature there are no works dedicated to clothing of Jews in Serbia or Belgrade, the aim of this work is to make a reconstruction of traditional and fashion costume. On one hand, fashion maintains a continual process of standardization and introduces innovations in general use, whereas on the other hand, it cyclically returns to old forms in search of stability in traditional shapes.

Sephard and Ashkenazis

Term Sephards (Hebrew: Sfarad=Spain) is used to denote Jews who, forced by the Inquisition to leave Spain and Portugal, spread and settled in many Mediterranean and European countries. The Castillian language they used was transformed into Ladino. Despite their strong tradition, Sephardic communities with their characteristics and peculiarities succumbed to natural process of assimilation influenced by the environment sur-

Between tradition and fashion

rounding them and also by their internal changes in the scope of historical development. The Jewish costume was influenced by population in whose environment they lived but certain traditional elements and motives were kept.

Ashkenazi Jews (Ashkenaz = Noe's grandchild), who according to antiquity of settlement come before Sephardic ethnical branch (XII century), moved to the Balkans from central European countries, seeking shelter from religious and later anti-Semitic persecution to which they were exposed. They spoke Yiddish, a mixture of German, Hebrew and Slavic words. They wore European civil clothes that unlike the Sephardic costume did not bear any peculiarities. Differences between Ashkenazi and Sephardic Jews in mentality and languages they used were more prominent than differences in religious regulations, having in mind that Ashkenazi and Sephardic children were taught religion by the same Rabbi. There were differences between Ashkenazis and Sephards in pronunciation of prayers and regarding their way of life, differences were mostly in food. According to the testimony of the interrogated, up until the WWI there was a barrier to marriages between spouses belonging to different religions, which applied to marriages between Sephards and Ashkenazis also. According to the data from literature, Jewish settlement in Serbia, especially in Belgrade, dates from X century¹⁾ but numerous archaeological artifacts from first centuries A.D. testify of the presence of Oriental Jewish Romaniot. Between

XII and XV centuries, Belgrade was after Thessaloniki, one of the most important spiritual and economic centers of Balkan Jews, with organized religious community and strong connections with commercial centers. Jews settled in the vicinity of Danube, on the lower side of the fortress, on the fringe of Belgrade settlement. That was the location of Jewish settlement-Jalija, where Jews remained for the next three centuries, spreading gradually towards the city, to the vicinity of their shops. By its mentality, language, customs, costume and food Jewish community differed from the rest of citizens.

Legal status of Jews in Kingdom of Serbia, which was part of the Ottoman Empire changed during that long period but as Jews were invited by the Sultan himself, their settlement in the beginning was secure and they were guaranteed personal security as well as security of their property. Turks respected diligence of Jewish merchants and craftsmen, counting on their loyalty which was a lot more reliable than that of their Christian subjects. Jews were able to travel and trade freely and many even rose to positions of counselors in Sultan's administration. Being granted certain civil-legal freedoms, Jews established their community, synagogue, school and developed their cultural activity. They built their identity based on the mixture of certain rules by which they confirmed themselves as a separate community. Identified by faith, respect of religious rules, moral codes, history and laws, they presented a separate entity in Serbian environment. Diligent,

skilful, productive, flexible and on a higher civilization level than indigenous population, they engaged in trade, banking and crafts. The most important political event for Jews was the Berlin Congress in June 1878, when the discussion on recognition of the independence of Serbia was held under the condition that Serbia put into effect principles of religious freedom and guaranteed equality of civil and political rights for all its citizens. After that Congress, the number of Jews grows with every census and community considerably develops. According to the census in 1874, there were 1.754 Jews in Belgrade whereas in 1931 there were 7.906.²⁾ As time passed, prejudices against Jews disappeared and cordial relations between them and Serbs were more frequently mentioned in literature, as well as was the Jewish integrity in social, cultural and even political life of Serbia.

Sources of Research

According to the objectivity level, sources are divided into primary and secondary whereas according to types into: material, written, narrative and artistic. For the sake of an accurate information on cultural unity, mutual check up and amendment, it was necessary to use all available sources. In relation to the costume of Belgrade Jews, sources consist of rare written parts of studies whose primary subject is not costume research, photographs taken from family albums, tombstones with medallions as well as newspaper advertisements posted by Jewish merchants from

which we can learn of economic situation, find indication of innovations, people's needs, kinds of services and goods that were available together with witty advertising slogans and illustrations. The photography, as an expressive and representative artistic means, communicates with the audience by universal, comprehensive language and testifies about material culture. Numerous photographers' studios dealing with portrait photography produced images of people and description of costume. In addition to professional photography, exhibited are also amateur works with large number of photographs from every-day life, illustrating atmosphere, customs... Half of some 600 collected photographs were chosen to be presented according to documentary value as well as artistic level. Photographs are chronologically divided into women's, men's and children's wear, and according to thematic unity into every-day and festive. Based on the mentioned distinction, a written questionnaire was made which served as a base for positions and value estimates of the questioned on given topic. Photography, as an essential source of research for a period until the 20's of XX century, does not illustrate everyday life but rather presents an ideal image and clothes, since photographs were taken in circumstances which individuals or society considered as representing them in best light. A more complete picture and testimony about the past starting from the 20's of XX century was provided by the questioned individuals, Jews from Belgrade and Israel. According to their memory, through formal conversation,

Between tradition and fashion

helped by clearly sketched questions about structure, material, color and functions of garments and based on photographs which have stimulating effect on memory, they created the picture of spiritual and material culture. The collected material was used for the first time for the purpose of analysis of costume of Belgrade Jews at the end of XIX and in the second half of XX centuries.

For the sake of comparison, the material from the territory of the then Austro-Hungarian Empire (Zemun, Senta, Bečkerek or Petrograd), where Ashkenazi Jews lived, as well as the material from Šabac and more important Kragujevac, former capital of Serbia, represents a separate unity. Time research reaches into past as deep as it is possible to follow available sources for research - which coincides with the period when Jews gained civil equality, until the WW 2, i.e. it finishes with the beginning of persecution that tore off from history a part of one people's existence.

Summary

Available artistic sources and testimony of questioned individuals, point to the fact that in Belgrade at the end of XIX and first half of XX century, in accordance to the variety of environment they lived in, Jews wore Jewish - traditional, ceremonial and ritual clothes, Turkish-Oriental costume, Serbian folk costume and at the same time European clothes influenced by fashions of Vienna, Budapest, Paris and London.

Jewish women's traditional clothes consisted of a long velvet dress, with round neck and long, straight sleeves, richly decorated with golden and silver braids, embroidery, sterling silver and sometimes pearls. Shoes worn with this dress were of the matching-color velvet, decorated with embroidery. At the same time, Serbian civil costume of Oriental type was worn. Broad, long upper garment of a bell-like cut, *anterija*, was open down the whole length, with semicircular décolletage and long, on the inner side slightly opened sleeves. It was made from brocade or velvet with combination of embroidery and bands woven in with metal thread. *Anterijas* were worn only on festive occasions and mothers donated them to their daughters for dowry. Frequently *anterija* was worn with belt that had decorative silver buttons. Upper winter garment consisted of a fur coat that was opened down the whole length, with long sleeves considerably let out in lower part. Around neck and on frontal edges, fur was sewed on. In period of transition to European clothes, long satin dresses were worn with *libade* or *jelek* (a type of sleeveless embroidered jacket) over it. *Libade* is a short, open upper velvet garment, with long sleeves let out in lower part. Unlike in married women's clothes, color and embroidery were stressed in clothes worn by young women. Colors differed depending on material so that heavier materials like taffeta, velvet or wool were of bright colors, whereas materials like silk or gauze were of gentle coloring. Festive costume was also Serbian folk costume,

which Jews accepted almost equally with their own costume and evidence of which are photographs of Jewesses standing one next to the other in traditional, ceremonial, Jewish and Serbian folk costume.

Jewesses brought from Spain *tukadu* (Ladino term) or *tokado* (Castilian term) hat. Of conical or cylindrical shape, usually made of silk, velvet or brocade, it was attached to head. It represented national characteristic which elderly Jewesses continued to wear even when fashion costume completely replaced the traditional one.

Oriental environment and European influences took part in forming the look of men's clothes, same as women's. Every day garment of Oriental type consisted of fez, short coat, belt and trousers. Over this garment - a long open coat (*cloak, dolman*) with broad sleeves, in winter lined with fur, was worn on occasion of celebrations or visits to synagogue. Short coat made of waterproof cloth (*koporan, libade*) with broad, long sleeves was buttoned up on chest with many buttons lined one under the other, which reached to waist. A long, broad belt wrapped around waist several times supported trousers made of silk, wool or linen. It was used also for keeping money, tobacco, pencils and similar. Trousers were part of garment made of black wool or linen, with not completely long trouser legs. They were cut from parts like pants with broader belt, at two points cut for pulling the belt through, for pleating. Flat shoes or slippers were made of soft leather sticking to leg like a sock and were sometimes fastened to trousers.

Broader shoes, open in the back, with sharpened front were worn over slippers. Shoes were of darker color. Terms used for certain garments point to the Oriental influence in clothing and way of living that corresponded to social circumstances of XIX century Serbia. The most important of all men's garments was hat which indicated religious, ethnical and class affiliation, gave information on social status, profession and as such, presented a symbol of distinction and expressed wish for separation and self-determination. In addition to everyday fashion clothes, men wore a *fez* on their heads. It was made of waterproof cloth, more or less deep and insignificantly narrowed towards upper flat part. Some fezzes had a silk tassel coming out of the center and falling to the side.

Last two decades in research differ in description from the previous period because survey data from questionnaire with detailed questions on style and way of dressing of women and men born between 1906 and 1930 was used. Questionnaire comprises 8 segments. In addition to general data and questions about women's, men's and children's wear, as well as characteristics connected with every-day, festive or holiday and ritual clothes, the conversation itself led to Jewish customs and way of life. Therefore, that part of material and spiritual culture was also recorded in questionnaire.

The greatest Jewish holiday, Shabbat, celebrated by Jewish families on Friday night was "connected with creation of the world, is considered to be

Between tradition and fashion

a symbol of eternal agreement between God and Jewish people on necessity to work and obligation to rest, since both work and rest are equally important for people's welfare."³⁾ On Shabbat, people were obliged to wear special, festive clothes that could not be worn every day and which at the same time were clothes that were worn when going to service in synagogue. While reading the prayer, housewife covered her head with lace kerchief. It was a custom for married Jewesses to cover their heads, i.e. hair, all the time. Gradually, that custom remained only for the occasion of holidays, like Shabbat and during reading of prayers in synagogue. Special holiday in Jewish calendar was Purim or Esther's Holiday, which was a symbol of Jewish struggle for survival and was celebrated in gay atmosphere with people dressed up in various costumes: Gypsy clothes, costumes of pirates, princesses, Harlequins, Serbian costume. Ritual clothes were more festive than those worn every day and completely new. On weddings, white wedding gown with long veil was worn. In case an older person was getting married, festive dress could be worn as a wedding garment. In times of mourning, black clothes were worn especially. Jewish widows wore black clothes for shorter period of time than Serbian women. More observant Jews, both Ashkenazis and Sephards, wore ritual clothes every day. On Friday night wearing of *talit* (Ladino) or *tales* (Yiddish), a rectangular white silk, woolen or linen prayer shawl, worn by men of legal age, was obligatory. Prayer shawl was decorated down the edges by brocade,

golden and silver embroidery or blue thread. In part that was put next to neck, a band woven of golden or silver threads was sewed on, at ends it had black or blue transversal stripes, and on each edge it had four tassels - *tzitzit*. The shawl could be woolen or silk, after Shaatnes Law in Fifth Book of Moses, Deutonom-Devarim (XXII:II): "Thou shall not wear dresses woven from wool and linen", which placed a ban on mixing wool and linen. Since this ban did not relate to high priest and their belt worn around the small back or to decorative braids, this rule was not based on a moral principle but on an early example of Law on Luxury.

Shawl and prayer book were kept in a special blue silk bag - *kužeta*, which was closed with one button and sometimes covered with painting. Square, rectangular, linen vest, *tzitzit katan* or *talit katan* (Hebrew: small talit) which was like a kerchief cut out in rectangular shape in center, had tassels on ends and was worn under the shirt. End tassels were always held in hand during prayer reading. Holding tassels has its foundation in the Bible. There are two parts in the Old Testament, which is by the way the oldest source of research, that address wearing of decorative braids and the more specific one comes from the Fourth Book of Moses, Numers-Bemidbar (XV:38). "Speak to sons of Israel and tell them to make tassels on skirts of their dresses, from generation to generation and to put blue braids on tassels:, so as to by watching them be reminded to perform God's orders"; and from the Fifth Book of Moses,

Deuteronom-Devarim (XXII:12): "Thou shall make tassels on four ends of the dress you are wearing". In temple at times of great holidays like Yom Kippur "the holiest Jewish day spent in synagogue in fast and prayer"⁴ or Rosh Hashanah "Jewish New Year when feeling of deep concern and moral responsibility that life imposes on every individual is expressed"⁵, the most observant wore cloak, white colored mantle which was closed by buckles. In synagogue it was obligatory to wear circular or semi-deep hat *kepele* (Ashkenazi name) or *kippā* (Sephardic name), which was put on top of the head. Kippa, talit and prayer book were bought through Jewish community that supplied them or in textile shops owned by Jews: Konfino, Arueti, etc. Rabbi wore gown, cloak or miter and hat and prayer shawl, which did not differ from those worn today. For the day of atonement - Yom Kippur, Rabbi wore cloak, *kittel* and a white hat that symbolizes forgiveness. Kittel was worn under clothes during weddings also. At times of mourning, dark clothes were worn or clothes adorned with black band. *Keria* custom (Hebrew: *likroa*=to tear) dating from very old times, meant cutting in of clothes at home by Rabbi or by host, and was a way of expressing grief. The observant were buried together with their kippa and talit. Men wore costume for Purim. A black silk kippa was worn when going to synagogue, at times of funeral and by the more observant Jews even at home. Boys received their ritual clothes, talit, prayer book and bag for keeping them, from parents or closer relatives on the

occasion of their Bar-Mitzva, at the age of 13 when according to religious rules they came of age. They received kippa earlier, having in mind that children wore it in school, during classes of religious instruction, as well as tzitzit katan, during initiations. Children dressed up in costumes for Purim.

The characteristic of traditional costume is that it changed slower than the modern one and also that this change was gradual, so that throughout a long period we come upon parts of modern and traditional costume worn together, Serbian civil - libade with party dress, or Jewish tokado hat with European costume. Practical, usable function of tokado hat, which speaks effectively of the representative of the community, could be followed in continuity from the arrival of Sephards to the Balkans, until the first half of XX century. Traditional costume displays great differences in relation to regional diffusion, whereas, contrary to the traditional costume, the modern one is the same in all regional parts exposed to the same cultural influence. Costume of Sephards and Ashkenazis differed to that extent since Ashkenazis brought with themselves elements of European civilization Sephards, like Serbs, were under long-term influence of Oriental civilization. Ashkenazi Jewesses dressed more in accordance to current European fashion which more conservative Sephardic Jewesses were slower to adopt. The function of Jewish ceremonial clothes was to emphasize identity, while Serbian costume on the other hand pointed to acceptance of culture in

Between tradition and fashion

whose environment Jews lived. Having in mind that they were not included in business and economy life, through fashion clothes women showed financial status of their parents or husbands. Age and marital status could be determined according to the use of certain colors and also adoption of foreign influences could be noticed. Younger women wore brighter colored clothes whereas older women wore more conservative, darker colored garments. Ritual function of clothes could be recognized in white color, generally worn by young women, while widows dressed in black. Men wore ritual clothes every day: square rectangular vest talit katan, kippa hat that showed religious and ethnic affiliation and as such was a symbol of distinction, and on Friday night - talit prayer shawl.

Throughout the researched period, changes in European costume cut were in relation to its breadth and length, which varied from narrow and extremely long, to broad and shorter. In addition to cut, changes were visible in relation to colors, from bright, Orient-influenced to pastel. As a source of research, advertisements from the National Library Fund for period between 1885 and 1918 were used. Advertisements provided information on 50 different manufacturing and linen-dealer shops, tailor's and milliner's shops, factories and factory warehouses, whose owners were Jewish. Based on the advertisements we may conclude that the adoption of European fashion had as an effect the rise and development of new crafts, as well as fashion trade in Belgrade that

throughout the whole period offered various assortments of articles.

Свиле ПРИСПЕЛИ Штофова
НОВИТЕТИ

Помодна мануфактурна и Платнарска радња
Браће Х. Табаја код Круке
Кнез Михајлова ул. бр. 31.

Пажња трговцима и осталом грађанству.
Приспео нам је најлепши и најлепши избор разнопрене
робе из првих светских фабрика и продајемо са 28 од сто
јефтиније до прешашње цене.
Штофа бело, крем, црног, и у боји за женске хаљине
и костиме.
Свиле за женске хаљине, блузе, украсе и бортне.
Дугаза у боји и црног за бунде, либадета и јоргане.
Шпицен штофа, чипака, ајнзеца, свилених тилангас
и павансје.
Сав цугер за женске хаљине. Тафетина фулардина
и проазе.

ВЕЉИКИ ИЗБОР:
Платна (шифона), из комаде од: дим. 16, 17, 18, 20,
та на више.
Платна за јорганске и душечне чарпаве најбоље
каквиће.
Цвилеха за душеке и ролетне, најновијих боја.
Порхета белог и у боји најлепших муст ра.
Рукавица кожних и свилених, дугачких и кратких.
Велики избор децџаих хаљиница:
Распродајемо једну велику партију везова, мидера
и Фулона.
Мустре шаљемо бесплатно, поручбине вршимо уз
диплату.
266 1—
С поштовањем
Браћа Х. Табај

FRAGMENTS OF FRAIL MEMORIES

Eyeshots of Belgrade Civil Photographers between 1880 and 1940

The portrait in Serbian photography, as a compulsory part of civil tradition, has its inception in works of travelling photographs of the middle of XIX century. During the 70's photographer's range of vision spread to the whole figure or group of individuals. Simultaneously, a separate type of portrait appeared, first in carte-de-visite form and somewhat later in cabinet, boudoir and victoria forms. Thanks to these cheap products, a sudden expansion of photographer's studios took part already by the mid-80's throughout Europe and this phenomenon soon reflected in Serbian cultural area as well. Among the oldest Belgrade portraitists, whose works can also be seen in this exhibition, are photographers P. Hristic, F. Regecky, L. Lezter and M. Jovanovic. In that period the photographer especially beloved by Belgrade Jews was S. Mojsilovic, himself most probably of Jewish origin.

At the turning point of two centuries, new actions could be noticed for taking over characteristics of current artistic styles from painting and architecture. Those innovations were adopted first by a photo studio with an unusual name: "First Serbian Instantaneous Photography" owned by Samuilo Sima Pijade. At the same time, a studio appeared with similar equipment of photography, owned by Solomon Alkalaj who, being a Vienna student,

accepted experiences of secession. The same changes may be noticed with S. Leovic, for the time being insufficiently known Belgrade photographer at the start of 20th century.

Between the two world wars one of the most prominent civil studios in Belgrade was "The Fashionable Studio of Photography" (or "Medina" Studio), owned by photographer and merchant, Alfred Medina. Also active at that time was "Photo Zak", studio belonging to Zak Koen, previous owner of "Photo Press International Studio". Numerous portraits seen in family albums were produced also in "Brajner Studio" whose owner (first name unknown), judging by family name was also Jewish. A number of photographs represented at this exhibition taken by Jewish photographers, testify of high level of portrait photography in their studios. Many works presented at the exhibition come from unknown authors, possibly amateur photographs, whose number increased considerably between the two world wars. It is known that in the same period many other photographers were active but, unfortunately, traces of their activity are less present and scope of their work is insufficiently known. Thus this exhibition induces further research and opens up a new topic, until today neglected and almost unknown history of Serbian photography.

≡ КОНАЧНА РАСПРОДАЈА ≡
У ТРГОВИНИ
Браће Х. Габаја код „Круне“
Кнез Михајловз ул. бр. 31 преко од Г.Г. Маричића и Јанковића
УСЛЕД СЕЛИДБЕ
РАСПРОДАЈЕМО СВУ РОБУ
Г. Г. Трговцима дајемо на почек, мустре на захтев ша-
лемо бесплатно, поруџбине приммо уз доплату.
1286 С поштовањем.
Браћа Х. Габај.

- 1) Ignjat Shlang, Jews in Belgrade, Belgrade 1906, page 2
- 2) Jewish Studies, No. 6, Belgrade 1992, page 281, 293
- 3) Tzadik Danon, Collection of Concepts of Judaism, Belgrade 1996, page 6
- 4) Ibid, str. 25
- 5) Ibid, str. 19

*Anonim, Bračni par
Beograd, oko 1920.*

*Anonim, Rebeka i Samuilo Jakovljević
Beograd, 1921.*

*Anonim, Tuvi-Diki, Sarina-Jelena, Sol-Sunčica i Simha-Sofija Demajo
Obrenovac, oko 1918.*

*Anonim, Sonja-Simha i Matilda Demajo i Žumbula-Zaza Sarfati
Beograd, početak XX veka*

*Anonim, Ana-Neti Brajner, rođena Levi
Beograd, oko 1920.*

*Anonim, Žanka Mandil sa drugaricom
Beograd, oko 1930.*

*Anonim, Jozefina Brajner sa drugaricom
Beograd, 1931.*

*Anonim, Aleksandar-Fredi Mošić
Beograd, 1923.*

*Anonim, Rozalija Konrad i Erna Sojić
Beograd, 1939.*

*Anonim, Miroslava Valenta
Beograd, 1937.*

*Atelje Kenig, Jakov i Lenka Kalef sa prijateljima
Beograd, početak XX veka*

*Anonim, Mile Kalef sa suprugom i rodakama
Beograd, oko 1930.*

*Anonim, Vojka Amar i Aca Levi
Beograd, 1940.*

*Ronai, Samuilo i Bojana Tajtacaković
Beograd, 1935.*

*Anonim, Mile i David Kalef sa drugaricom
Beograd, oko 1922.*

*Anonim, Anri, Lula i Ela Mešulam
Beograd, 1927.*

*Anonim, Lula, Anri i Ela Mešulam
Beograd, 1929.*

*S. Pijade, Aleksandar Demajo
Beograd, 1935.*

*Anonim, Jakov i Joško Kalef
Beograd, oko 1925.*

BEOGRAD

- 1 - P. Hristić, *Avram Mošić*
Beograd, oko 1880.
10,5 x 6 *
vl. porodica Mošić
- 2 - F. Regecki, *Avram Mošić*
Beograd, oko 1880.
10,5 x 6,4
vl. porodica Mošić
- 3 - V. Danilović, *Solomon Mošić*
Beograd, oko 1885.
10,8 x 6,6
vl. porodica Mošić
- 4 - Atelje Anita, *Serafina
Celermajer-Šperling*
Beč, oko 1886.
16,5 x 12,5
vl. porodica Đurović
- 5 - M. Jovanović, *Hajim Gabaj*
Beograd, oko 1889.
10,6 x 6,5
vl. porodica Gabaj
- 6 - L. Lecter, *Jakov i Rivka-
Rebeka Demajo sa prijateljima*
Beograd, oko 1890.
16,1 x 11,2
vl. porodica Zorić
- 7 - Atelje "Zrak", *Vukica Kalef,
Lenka Koen i Lenka Kalef*
Beograd, oko 1895.
23 x 15
vl. porodica Kalef
- 8 - S. Mojsilović, *Rođaka
porodice Mošić*
Beograd, 1897.
16,3 x 10,7
vl. porodica Mošić
- 9 - Anonim, *Serafina
Celermajer-Šperling*
Beč, oko 1898.
14,4 x 10,6
vl. porodica Đurović
- 10 - S. Mojsilović, *Miša Judić sa
rođakom*
Beograd, 1898.
10,4 x 6,2
vl. porodica David
- 11 - S. Mojsilović, *Samuilo
Tajtacaković sa braćom*
Beograd, 1899.
16,5 x 10,8
vl. porodica Tajtacaković
- 12 - S. Alkalaj, *Porodica Bencion*
Beograd, kraj XIX veka
16,3 x 10,8
vl. porodica Gabaj
- 13 - Moderni foto "Globus",
Lenka Kalef
Beograd, početak XX veka
20,5 x 14,5
vl. porodica Kalef
- 14 - Milan Jovanović,
Rejna Gabaj
Beograd, kraj XIX veka
10,7 x 6,5
vl. porodica Gabaj
- 15 - Anonim, *Natalija i Mazal
Mošić i Lunci Arueti,
udata Levi*
Beograd, kraj XIX veka
foto-reprodukcija, 12,7 x 18
vl. porodica Pijade
- 16 - Anonim, *Ana -Neti Brajner*
Beograd, kraj XIX veka
16,3 x 10,6
vl. porodica Fatić
- 17 - Milan Jovanović, *Sarina
Gabaj*
Beograd, kraj XIX veka
16,3 x 10, 8
vl. porodica Gabaj
- 18 - F. Regecki, *Rođaka porodice
Mošić*
Beograd, kraj XIX veka
16 x 10,7
vl. porodica Mošić
- 19 - Anonim, *Jakov Kalef sa pri-
jateljima*
Beograd, kraj XIX veka
16,5 x 10,6
vl. porodica Kalef
- 20 - S. Leović, *Miša Judić*
Beograd, kraj XIX veka
16,2 x 10,4
vl. porodica David
- 21 - Anonim, *Nisim Kalef sa pri-
jateljima*
Beograd, kraj XIX veka
13 x 18
vl. porodica Kalef

- 22 - Anonim, *Školski razred*
Beograd, kraj XIX veka
21,5 x 26,5
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 23 - M. Dimitrijević, *Stefan Šlanger*
Beograd, kraj XIX veka
11,6 x 7,5
vl. porodica Lukić
- 24 - Makević i Mut, *Lujza Gabaj*
Beograd, kraj XIX veka
10,5 x 6,5
vl. porodica Gabaj
- 25 - Anonim, *Stefan Šlanger sa braćom*
Beograd, kraj XIX veka
16,8 x 11
vl. porodica Lukić
- 26 - Anonim, *Porodica Gabaj*
Beograd, kraj XIX veka
36,4 x 41,5
vl. porodica Gabaj
- 27 - Anonim, *Rođak porodice Šlanger*
Beograd, kraj XIX veka
13,7 x 8,5
vl. porodica Lukić
- 28 - Anonim, *Rođaka porodice Šlanger*
Beograd, kraj XIX veka
13,7 x 8,5
vl. porodica Lukić
- 29 - Anonim, *Margita Šlanger sa sinovima*
Beograd, kraj XIX veka
14 x 8,8
vl. porodica Lukić
- 30 - M. Jovanović, *Radomir i Bencion H. Gabaj*
Beograd, kraj XIX veka
16,4 x 10,8
vl. porodica Gabaj
- 31 - Atelje Kenig, *Moša Kalef sa majkom*
Beograd, kraj XIX veka
16,4 x 10,3
vl. porodica Kalef
- 32 - Anonim, *Đintil i Tila Mandil*
Vrnjačka Banja, kraj XIX veka
8,8 x 13,8
vl. porodica Mladenović
- 33 - S. Alkalaj, *Jakov i Rahela Kalef sa prijateljicom*
Beograd, kraj XIX veka
16,4 x 10,6
vlasništvo porodica Kalef
- 34 - H. Heršković, *Rođaci Žaka Romana*
Plovdiv, kraj XIX veka
43 x 31
vl. porodica J. Levi
- 35 - Stern Mes Tia, *Mariška Šlanger*
Budimpešta, početak XX veka
10,4 x 6,8
vl. porodica Lukić
- 36 - Anonim, *Serafina Celermajer-Šperling*
početak XX veka
14,8 x 11,3
vl. porodica Đurović
- 37 - P. M. Arandelović, *Đintil Mandil sa drugaricom*
Niš, početak XX veka
10,5 x 6,4
vl. porodica Mladenović
- 38 - Anonim, *Lenka Koen, rođena Kalef*
Beograd, početak XX veka
16,8 x 10,7
vl. porodica Kalef
- 39 - Anonim, *Rođaka porodice Demajo*
Beograd, početak XX veka
foto-reprodukcija, 17,9 x 12,6
vl. porodica Pijade
- 40 - Anonim, *Žensko poselo*
Beograd, početak XX veka
foto-reprodukcija, 12,7 x 17,9
vl. porodica Pijade
- 41 - Atelje Anita, *Serafina Celermajer-Šperling*
Beč, početak XX veka
20,5 x 15
vl. porodica Đurović
- 42 - Atelje Medina, *Maks Mošić*
Beograd, početak XX veka
22 x 9,8
vl. porodica Mošić
- 43 - Atelje Kenig, *Matilda i Nisim Kalef*
Beograd, početak XX veka
10,7 x 6,6
vl. porodica Kalef
- 44 - Anonim, *Avram i Vukica Kalef*
Beograd, početak XX veka
9,5 x 13,3
vl. porodica Kalef
- 45 - Anonim, *Đintil i Tila Mandil*

Između tradicije i mode

	Beograd, početak XX veka
14,4 x 10,5
vl. porodica Mladenović	53 -	Anonim, <i>Jakov Kalef</i>
Beograd, početak XX veka
8,6 x 13,7
vl. porodica Kalef		<i>prijateljima</i>
Beograd, 1902.
10,7 x 16,5
vl. porodica Kalef
46 -	S. Alkalaj, <i>Nisim i Matilda Kalef</i>
Beograd, početak XX veka
16,4 x 10,5
vl. porodica Kalef	54 -	Anonim, <i>Isak Gabaj</i>
Beograd, početak XX veka
10,6 x 16,4
vl. porodica Gabaj	62 -	Atelje Medina, <i>Rahamina H. Gabaj i Sarina Bencion</i>
Beograd, 1902.
16,3 x 10,8
vl. porodica Gabaj
47 -	Anonim, <i>Ana -Neti i Sigmund-Žiga Brajner</i>
Beograd, početak XX veka
16,1 x 10,5
vl. porodica Fatić	55 -	S. Mojsilović, <i>Lela Mevorah sa drugaricom</i>
Beograd, 1901.
16,5 x 10,6
vl. porodica Petrović	63 -	S. Mojsilović, <i>Avram Kalef</i>
Beograd, 1903.
10,4 x 6,2
vl. porodica Kalef
48 -	Milan Jovanović, <i>Jevrejska porodica</i>
Beograd, početak XX veka
16,3 x 10,7
vl. porodica Kalef	56 -	S. Mojsilović, <i>Lela Mevorah sa drugaricama</i>
Beograd, 1901. -
16,5 x 10,6
vl. porodica Petrović	64 -	S. Mojsilović, <i>Lenka Koen sa porodicom</i>
Beograd, 1904.
16,5 x 10,8
vl. porodica Kalef
49 -	Atelje Kenig, <i>Nisim i Matilda Kalef</i>
Beograd, početak XX veka
16,4 x 11
vl. porodica Kalef	57 -	Atelje H. Munz, <i>Serafina i Antonije Škarda</i>
Beč, 1901.
20,5 x 14,5
vl. porodica Đurović	65 -	S. Alkalaj, <i>Rakila Kalef</i>
Beograd, oko 1905.
10,8 x 6,8
vl. porodica Kalef
50 -	Anonim, <i>Sara Demajo, rođena Arueti sa porodicom</i>
Beograd, početak XX veka
foto-reprodukcija, 17,9 x 12,6
vl. porodica Pijade	58 -	S. Alkalaj, <i>Lenka Kalef</i>
Beograd, oko 1902.
16,4 x 10,9
vl. porodica Kalef	66 -	Anonim, <i>Mile Kalef</i>
Beograd, 1910.
12,8 x 8,7
vl. porodica Kalef
51 -	Atelje Kenig, <i>Jakov i Lenka Kalef sa prijateljima</i>
Beograd, početak XX veka
21 x 12,9
vl. porodica Kalef | 59 - | S. Alkalaj, <i>Matilda Kalef</i>
Beograd, oko 1902.
15,8 x 10,5
vl. porodica Kalef | 67 - | Atelje Kenig, <i>Stefan Štanger sa bratom</i>
Beograd, 1910.
12,1 x 7,9

vl. porodica Lukić |
| 52 - | S. Alkalaj, <i>porodica Mešulam</i>
Beograd, početak XX veka
10,4 x 6,4
vl. porodica Mešulam | 60 - | S. Mojsilović, <i>Flora Judić-Levi</i>
Beograd, 1902.
16,6 x 10,9
vl. porodica David | 68 - | Anonim, <i>Dve žene</i>
Beograd, 1911.
5,2 x 8,1
vl. porodica Kalef |
| | | 61 - | S. Mojsilović, <i>Jakov Kalef sa</i> | 69 - | S. Pijade, <i>Jakov Kalef sa prijateljem</i>
Beograd, oko 1911. |

- 16,4 x 10,7
vl. porodica Kalef
- 70 - S. K. Nedelković, *Vinka i Samuilo Kapon*
Niš, 1911.
16,5 x 10,7
vl. porodica Kapon-Spasić
- 71 - Atelje Kenig, *Porodica Elijas*
Beograd, 1911.
21 x 12,8
vl. porodica Mešulam
- 72 - Berthold Biing, *Elza Mošić*
Beč, 1912.
35,4 x 24
vl. porodica Mošić
- 73 - Anonim, *Jakov Demajo*
Beograd, 1912.
13,6 x 8,8
vl. porodica Zorić
- 74 - Atelier Sonnenleitner, *Maks Mošić*
Beč, 1912.
20,5 x 14
vl. porodica Mošić
- 75 - Anonim, *Rebeka Pijade*
Beograd, 1913.
foto-reprodukcija, 18 x 12,7
vl. porodica Pijade
- 76 - Anonim, *Purimska zabava*
Beograd, 1913.
foto-reprodukcija, 12,7 x 18
vl. porodica Pijade
- 77 - Residenz Atelier, *Elza Mošić*
Beč, 1913.
37 x 25,5
vl. porodica Mošić
- 78 - Anonim, *David Gaon sa rođakama*
Beograd, oko 1913.
13,9 x 8,9
vl. porodica Gaon
- 79 - Residenz-Atelier, *Maks i Elza Mošić*
Beč, 1913.
36,8 x 25,5
vl. porodica Mošić
- 80 - Anonim, *Fridrih Brajner*
Beograd, oko 1913.
13,8 x 9
vl. porodica Fatić
- 81 - Anonim, *Matilda Demajo*
Beograd, oko 1915.
13,8 x 8,8
vl. porodica Lisinac
- 82 - Atelje Kenig, *Porodica Naftali*
Beograd, oko 1915.
25 x 16,5
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 83 - Anonim, *Moša Kalef*
Beograd, oko 1915.
12,8 x 9,3
vl. porodica Kalef
- 84 - Anonim, *Bračni par*
Beograd, oko 1915.
19,8 x 14,6
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 85 - Anonim, *Bračni par Pijade*
Beograd, 1915.
17,9 x 12,7
vl. porodica Pijade
- 86 - Anonim, *Porodica Koen*
Beograd, oko 1915.
- 17,2 x 23,3
vl. porodica Kalef
- 87 - Anonim, *Nisim Kalef sa decom*
Beograd, oko 1915.
10,7 x 6,8
vl. porodica Kalef
- 88 - Anonim, *Stefan Šlanger sa bratom*
Beograd, oko 1915.
13,8 x 8,8
vl. porodica Lukić
- 89 - Anonim, *Čamil Almozlino*
Beograd, 1916.
14 x 8,9
vl. porodica Ilić
- 90 - Anonim, *Rea i Josif Almozlino*
Beograd, oko 1916.
13,7 x 8,8
vl. porodica Ilić
- 91 - Anonim, *Diki-Tuvi, Sarina, Sol i Simha Demajo*
Obrenovac, oko 1917.
24,4 x 16,4
vl. porodica Zorić
- 92 - Anonim, *Diki-Tuvi i Simha Demajo*
Obrenovac, oko 1917.
9,5 x 12,5
vl. porodica Zorić
- 93 - Anonim, *Rahela-Elica Koen sa rođakama*
Beograd, oko 1918.
12,8 x 8,4
vl. porodica Kalef
- 94 - Anonim, *Rebeka, Mika i*

Između tradicije i mode

	<i>Sarina Amodaj</i>
Beograda, 1919.
11,1 x 8,6
vl. porodica Jakovljević	103 -	Anonim, <i>Josif Kapon</i>
Beograd, oko 1920.
12,6 x 8,1
vl. porodica Kapon-Spasić		Beograd, oko 1920.
27,4 x 33,6
vl. Jevrejski istorijski muzej
95 -	Anonim, <i>Ela</i>
Beograd, 1919.
13,7 x 8,7
vl. porodica Amar	104 -	Anonim, <i>Porodica Demajo</i>
Beograd, oko 1920.
8,8 x 13,7
vl. porodica Zorić	112 -	Anonim, <i>David, Marko, Rašela, Žanka i Jakov Mandil</i>
Beograd, oko 1920.
12,7 x 8,8
vl. porodica Mladenović
96 -	Anonim, <i>Venčani par</i>
Beograd, oko 1919.
13,8 x 8,8
vl. porodica Amar	105 -	Anonim, <i>Joška Bohm sa ženom</i>
Teplice, oko 1920.
13,7 x 8,8
vl. porodica Lukić	113 -	Anonim, <i>Porodica Štanger</i>
Beograd, 1920.
13,3 x 8,8
vl. porodica Lukić
97 -	Anonim, <i>Rozalija Konrad</i>
oko 1920.
8,5 x 6,1
vl. porodica Ajzinberg	106 -	Anonim, <i>Porodica</i>
Beograd, oko 1920.
13,8 x 8,8
vl. porodica Amar	114 -	Anonim, <i>Rebeka i Samuilo Jakovljević</i>
Beograd, 1921.
13,4 x 8,5
vl. porodica Jakovljević
98 -	Anonim, <i>Erna Sojić</i>
oko 1920.
13,3 x 8,4
vl. porodica Ajzinberg	107 -	Anonim, <i>Diki-Tuvi, Rivka-Rebeka i Simha Demajo</i>
Beograd, oko 1920.
11 x 17
vl. porodica Zorić	115 -	Anonim, <i>Mode salon Rebeke Amodaj</i>
Beograd, 1921.
8,8 x 12,6
vl. porodica Jakovljević
99 -	Atelje "Zrak", <i>Dve devojke</i>
Beograd, oko 1920.
13,7 x 8,7
vl. porodica Amar	108 -	Anonim, <i>Stela Kalef i Benko Darsi</i>
Beograd, oko 1920.
11,3 x 19,1
vl. porodica Kalef	116 -	Anonim, <i>Bojana i Samuilo Jakovljević</i>
Beograd, 1921.
22 x 14,5
vl. porodica Jakovljević
100 -	Anonim, <i>Ela</i>
Beograd, 1920.
13,7 x 8,9
vl. porodica Amar	109 -	Anonim, <i>Bračni par</i>
Beograd, oko 1920.
16,2 x 20,8
vl. porodica Kalef	117 -	Anonim, <i>Malvina, Esterina i Jakov Kapon</i>
Beograd, 1921.
16,7 x 18,6
vl. porodica Kapon-Spasić
101 -	Anonim, <i>Ana-Neti Brajner, rođena Levi</i>
Beograd, oko 1920.
8,5 x 13,4
vl. porodica Fatić	110 -	Anonim, <i>Estera i Šalom Ruso</i>
Beograd, 1920.
24,9 x 16,5
vl. porodica Kalef	118 -	Anonim, <i>Jakov i Mile Kalef sa rođacima</i>
Beograd, oko 1921.
8,8 x 12,3
vl. porodica Kalef
102 -	M. Rosandić, <i>Elza Mošić</i>
Beograd, oko 1920.
24,8 x 20
vl. porodica Mošić	111 -	Anonim, <i>Porodična kuća na Dorćolu</i>		

- 119 - Strelisky, *Greta Sason*
Budimpešta, 1922.
13,5 x 8,3
vl. porodica Ajzinberg
- 120 - Krčmarević, *Mile i David Kalef sa drugaricom*
Vrnjačka Banja, oko 1922.
12,9 x 8,8
vl. porodica Kalef
- 121 - M. Stern a Syn, *Erži Manfred sa suprugom*
Teplice, oko 1922.
13,8 x 8,5
vl. porodica Lukić
- 122 - Anonim, *Greta Sason*
Beograd, oko 1923.
16,8 x 22
vl. porodica Ajzinberg
- 123 - Anonim, *Greta Sason*
1923.
8,3 x 5,4
vl. porodica Ajzinberg
- 124 - Anonim, *Ela i Bela Levi*
Turn Severin, 1923.
13 x 8,1
vl. porodica Đokić
- 125 - Moderni foto "Globus",
Jakov, Lenka i David Kalef
Beograd, oko 1923.
15,3 x 10,9
vl. porodica Kalef
- 126 - Atelje S. Pijade, *Luna-Lili Pijade*
Beograd, oko 1923.
14 x 8,8
vl. porodica Pijade
- 127 - Anonim, *Aleksandar-Fredi Mošić*
Beograd, 1923.
13,9 x 8,9
vl. porodica Mošić
- 128 - Anonim, *Aleksandar-Fredi Mošić*
Beograd, 1923.
13,8 x 8,6
vl. porodica Mošić
- 129 - Hunnia, *Fridrih Konrad*
Budimpešta, 1924.
10,5 x 6,4
vl. porodica Ajzinberg
- 130 - Anonim, *Sidonija Levi*
Beograd, 1924.
8,4 x 13,4
vl. porodica Đokić
- 131 - Anonim, *Luči Elijas*
Beograd, 1924.
14 x 8,8
vl. porodica Mešulam
- 132 - Anonim, *Vera Vajda*
Beograd, 1924.
18,5 x 16,5
vl. porodica Amar
- 133 - Anonim, *Porodica*
Beograd, 1924.
8,3 x 13,7
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 134 - Atelje S. Pijade, *Marsel Pinto*
Beograd, oko 1924.
13,6 x 8,6
vl. porodica Amar
- 135 - Anonim, *Elza i Aleksandar-Fredi Mošić*
Opatija, 1925.
13,4 x 8,4
- 136 - Foto A. Černe, *Bojana Štajner*
Kragujevac, 1925.
13,6 x 8,7
vl. porodica Judić-Sokolović
- 137 - Anonim, *Rahila Ruso i Matilda Demajo*
Obrenovac, 1925.
14,2 x 8,9
vl. porodica Lisinac
- 138 - Anonim, *Sonja-Simha i Matilda Demajo i Žumbula-Zaza Sarfati*
Beograd, oko 1925.
foto-reprodukcija, 18 x 12,6
vl. porodica Pijade
- 139 - Anonim, *Avram Elijas*
Beograd, oko 1925.
13,9 x 8,8
vl. porodica Mešulam
- 140 - Anonim, *Jakov i Joško Kalef*
Beograd, oko 1925.
9,4 x 14
vl. porodica Kalef
- 141 - Anonim, *Jevrejsko zabavište*
Beograd, 1925.
18,9 x 24,9
vl. porodica Kalef
- 142 - Atelje S. Pijade, *Dača, Marsel i Mikša Pinto*
Beograd, 1925.
13,6 x 8,5
vl. porodica Amar
- 143 - Anonim, *Jevrejsko zabavište*
Beograd, oko 1925.
8,8 x 13,7
vl. porodica Valenta

Između tradicije i mode

- 144 - Anonim, *Ela Levi Smederevo*, 1926.
13,6 x 8,7
vl. porodica Đokić
- 145 - Anonim, *Jozefina Brajner Beograd*, oko 1926.
13,6 x 8,7
vl. porodica Fatić
- 146 - Harkanji, *Porodica Šlanger Vršac*, 1926.
13,5 x 8,7
vl. porodica Lukić
- 147 - Anonim, *Rođaci porodice Levi Zemun*, 1926.
13,4 x 8,4
vl. porodica Đokić
- 148 - Anonim, *Hari Elijas Beograd*, 1926.
14 x 8,9
vl. porodica Mešulam
- 149 - Anonim, *Vera i Ljubomir Vajda Beograd*, 1926.
13,9 x 8,9
vl. porodica Amar
- 150 - Anonim, *Joško i Regina Kalef, udata Eskenazi i Ela Koen Beograd*, oko 1926.
8,8 x 12,8
vl. porodica Kalef
- 151 - Anonim, *Sunčica-Bukica Spasić Varna*, 1927.
13,8 x 8,8
vl. porodica Zorić
- 152 - Paja Savić, *Aleksandar Demajo sa majkom i tetkama Koviljača*, oko 1927.
14 x 9
vl. porodica Demajo
- 153 - Foto A. Černe, *Bojana Judić Beograd*, 1927.
13,6 x 8,6
vl. porodica Judić-Sokolović
- 154 - Julietta, *Lucija Solomon Budimpešta*, 1927.
13,5 x 8,6
vl. porodica M. Levi
- 155 - Anonim, *Rođake porodice Levi Zemun*, 1927.
8,7 x 13,8
vl. porodica Đokić
- 156 - Anonim, *Mika i Aleksandar Demajo Obrenovac*, oko 1927.
13,9 x 8,9
vl. porodica Lisinac
- 157 - Anonim, *Moric, Ester i Majer Kalderon i Dijana Koen Beograd*, 1927.
15 x 10,2
vl. porodica Sibinović
- 158 - Anonim, *Hari Elijas sa rođakama Beograd*, 1927.
8,4 x 13,5
vl. porodica Mešulam
- 159 - S.Pijade, *Aleksandar Demajo Beograd*, oko 1927.
13,4 x 8,7
vl. porodica Demajo
- 160 - Anonim, *Hari Elijas Beograd*, 1927.
13,5 x 8,3
vl. porodica Mešulam
- 161 - Anonim, *Liza Mešulam, rođena Elijas Beograd*, oko 1928.
13,8 x 8,7
vl. porodica Mešulam
- 162 - Anonim, *Ela Levi Smederevo*, 1928.
13,3 x 8,5
vl. porodica Đokić
- 163 - Anonim, *Avram Amar Beograd*, 1928.
13,5 x 8,5
vl. porodica Amar
- 164 - Vlad. Benčić, *Selma i Milenko Vesnić Beograd*, 1928.
21,5 x 16
vl. porodica Vesnić
- 165 - Anonim, *Bojana i Bora Jakovljević Beograd*, 1928.
13,8 x 8,8
vl. porodica Jakovljević
- 166 - Anonim, *Bojana i Bora Jakovljević Beograd*, 1928.
13,9 x 8,8
vl. porodica Jakovljević
- 167 - Anonim, *Milenko Vesnić Beograd*, 1928.
8,6 x 13,5
vl. porodica Vesnić
- 168 - Milan Savić, *Aleksandar*

- Demajo*
Beograd, oko 1928.
13,7 x 8,5
vl. porodica Demajo
- 169- Anonim, *Hari Elijas*
Beograd, oko 1928.
13,3 x 8,4
vl. porodica Mešulam
- 170 - Anonim, *Hari Elijas*
Beograd, oko 1928.
13,8 x 8,9
vl. porodica Mešulam
- 171- Anonim, *Julijana Kalderon-Bencion*
Vrnjci, 1929.
8,8 x 13,7
vl. porodica Sibinović
- 172 - Anonim, *Stefan i Lea Šlanger*
Beograd, 1929.
31,5 x 21
vl. porodica Lukić
- 173 - Anonim, *Osvećenje Doma crkvene školske jevrejske opštine*
Beograd, 1929.
15 x 19,9
vl. porodica Kalef
- 174 - Anonim, *Margita i Ignjat Šlanger*
Beograd, 1929.
9 x 13,9
vl. porodica Lukić
- 175 - S. Marco, *Lucija i Mihael Solomon*
Venecija, 1929.
14 x 9
vl. porodica M. Levi
- 176 - Ronai, *Lusi i Mihael Solomon*
Beograd, 1929.
13,7 x 8,6
vl. porodica M. Levi
- 177 - Anonim, *Ela, Benko i Mikica*
Beograd, 1929.
13,6 x 8,9
vl. porodica Amar
- 178 - Anonim, *Vrhovni rabin Jugoslavije dr Isak Alkalaj sa prijateljima*
Rogaška Slatina, oko 1929.
8,4 x 13,6
vl. porodica Petrović
- 179 - Anonim, *Lula, Anri i Ela Mešulam*
Beograd, 1929.
13,7 x 8,5
vl. porodica Mešulam
- 180 - Anonim, *Nisim Rubinović*
Beograd, 1929.
8,8 x 13,9
vl. porodica Valenta
- 181 - Anonim, *Marsel, Mikša i Mikica Pinto*
Beograd, oko 1929.
14 x 8,8
vl. porodica Amar
- 182 - Milan Savić, *Hari Elijas*
Beograd, 1929.
13,7 x 8,5
vl. porodica Mešulam
- 183 - Atelje Demeter, *Sunčica-Bukica Spasić*
Beograd, oko 1930.
26,7 x 22
vl. porodica Zorić
- 184 - Atelje Panić, *Berta Almozlino*
Beograd, 1930.
13,5 x 8,5
vl. porodica Ilić
- 185 - Anonim, *Fridrih i Jozefina Brajner*
Beograd, 1930.
8,7 x 14
vl. porodica Fatić
- 186 - Anonim, *Žanka Mandil sa drugaricom*
Beograd, oko 1930.
13,7 x 8,6
vl. porodica Mladenović
- 187 - Olga, *Rođaka porodice Levi*
1930.
13,6 x 8,9
vl. porodica Đokić
- 188 - Leo Sichermann, *Porodica Šlanger*
Veliki Bečkerek, oko 1930.
8,6 x 13,5
vl. porodica Lukić
- 189 - Đokić, *Nisim Rubinović*
Beograd, oko 1930.
25 x 16,3
vl. porodica Valenta
- 190 - Anonim, *Porodica Naftali*
Beograd, oko 1930.
24,5 x 18,4
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 191 - Anonim, *Cevi Koen i Eleonora Kalderon*
Beograd, oko 1930.
13,7 x 8,4
vl. porodica Sibinović

Između tradicije i mode

- 192 - Foto Atelje "Bata", *David Kalef sa drugaricom*
Beograd, oko 1930.
13 x 8,5
vl. porodica Kalef
- 193 - Milan Savić, *Aleksandar Demajo*
Beograd, oko 1930.
13,5 x 8,3
vl. porodica Demajo
- 194 - Anonim, *Sonja i Olga Demajo, Joška Dajić, Ljubinka Lisinac i Mile Alkalaj sa decom*
Beograd, Jevrejska ulica broj 22, oko 1930.
13,4 x 8,4
vl. porodica Lisinac
- 195 - Anonim, *Streja Tajtacak-Albahari*
Zagreb, oko 1930.
13,3 x 8,3
vl. porodica Tajtacaković
- 196 - Anonim, *Lucija Solomon*
Beograd, oko 1930.
13,8 x 8,3
vl. porodica M. Levi
- 197 - Anonim, *Mile Kalef sa suprugom i rođakama*
Beograd, oko 1930.
13,3 x 8,5
vl. porodica Kalef
- 198 - Foto Atelje S. Dimitrijević, *Porodica*
Beograd, oko 1930.
13,5 x 8,5
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 199 - Anonim, *Sonja Demajo*
- 200 - Anonim, *Jozefina Brajner sa drugaricom*
Beograd, 1931.
13,8 x 8,8
vl. porodica Fatić
- 201 - Anonim, *Matilda Kalef*
Beograd, oko 1931.
14,3 x 9
vl. porodica Kalef
- 202 - Anonim, *Nisim Rubinović*
Beograd, oko 1931.
11,2 x 16,7
vl. porodica Valenta
- 203 - Anonim, *Fridrih i Jozefina Brajner na Purim balu*
Beograd, 1931.
8,3 x 13,1
vl. porodica Fatić
- 204 - Krčmarević, *Marko Štajner sa porodicom*
Vrnjačka Banja, 1931.
13,3 x 8,5
vl. porodica Judić-Sokolović
- 205 - Anonim, *Bojana i Simo Judić*
Beograd, 1931.
13,5 x 8,4
vl. porodica Judić-Sokolović
- 206 - Anonim, *Sunčica i Gradimir Spasić*
Beograd, 1931.
13,6 x 8,7
vl. porodica Zorić
- 207 - Anonim, *Jevrejska radna omladina*
- 208 - Anonim, *Matilda Brajner*
Beograd, 1932.
13,3 x 8,4
vl. porodica Fatić
- 209 - Anonim, *Hermiona Brajner, udata Euka*
Beograd, oko 1932.
13,8 x 8,8
vl. porodica Fatić
- 210 - Foto Atelje Brajner, *Jozefina Brajner*
Beograd, oko 1932.
13,8 x 8,8
vl. porodica Fatić
- 211 - Anonim, *Erna, Frida i Jozefina Brajner*
Beograd, oko 1932.
13,7 x 8,6
vl. porodica Fatić
- 212 - Anonim, *Rahela i Puso Altarac*
Beograd, 1933.
13,8 x 8,4
vl. porodica Lehner-Dragić
- 213 - Anonim, *Sunčica-Bukica Spasić*
Kraljevica, 1933.
8,3 x 5,8
vl. porodica Zorić
- 214 - Anonim, *Moša Amar i Marsel Pinto*
Vrnjačka Banja, 1934.
13,6 x 8,5
vl. porodica Amar

- 215 - Anonim, *Rebeka Amodaj-Jakovljević*
Beograd, 1934.
13,6 x 8,6
vl. porodica Jakovljević
- 216 - Anonim, *Nisim Almozlino*
Beograd, 1934.
13,4 x 8,6
vl. porodica Ilić
- 217 - Foto "Rojal", *Deca Samuela Papo*
Beograd, oko 1934.
13,5 x 8,5
vl. porodica Lehner-Dragić
- 218 - Anonim, *Venecija Rubinović sa prijateljicom*
Beograd, 1934.
13,6 x 8,6
vl. porodica Valenta
- 219 - Anonim, *Rela Wiesner sa prijateljicom*
Beograd, oko 1935.
18 x 11,7
vl. porodica Karović
- 220 - Anonim, *Regina Kalef*
Beograd, oko 1935.
13,2 x 8,2
vl. porodica Kalef
- 221 - Foto "Lux", *Greta i Aleksandar Ajzinberg*
Beograd, 1935.
8,5 x 13,5
vl. porodica Ajzinberg
- 222 - Anonim, *Lenka Kalef, rođena Almuzlino*
Beograd, oko 1935.
12,8 x 8,8
vl. porodica Kalef
- 223 - Anonim, *Hari Elias*
Beograd, oko 1935.
13,9 x 9
vl. porodica Mešulam
- 224 - S. Pijade, *Aleksandar Demajo*
Beograd, 1935.
13,5 x 8,5
vl. porodica Demajo
- 225 - Harkanyi, *deca porodice Šlanger*
Novi Sad, oko 1935.
8,8 x 13,9
vl. porodica Lukić
- 226 - Anonim, *Regina Kalef sa prijateljima*
Beograd, oko 1935.
13,5 x 8,6
vl. porodica Kalef
- 227 - Anonim, *Greta, Aleksandar i Matvej Ajzinberg*
Beograd, oko 1935.
13,4 x 8,6
vl. porodica Ajzinberg
- 228 - Anonim, *Neta, Dača i Elica Eli*
Kraljevo, 1935.
13,6 x 8,5
vl. porodica Judić-Sokolović
- 229 - Ronai, *Samuilo i Bojana Tajtacaković*
Beograd, 1935.
13,7 x 8,7
vl. porodica Tajtacaković
- 230 - Anonim, *Mirjam Papo-Lehner i Alfred Lehner*
Beograd, 1935.
13,5 x 8,3
vl. porodica Lehner-Dragić
- 231 - Foto "Rojal", *Uriel Judić i Regina Medina sa prijateljima*
Beograd, oko 1935.
13,8 x 9
vl. porodica David
- 232 - Anonim, *Sunčica-Bukica Spasić i Jelena Nikašinić*
Beograd, 1936.
13,5 x 8,5
vl. porodica Zorić
- 233 - S. Lončarević, *Venecija Rubinović*
Beograd, 1936.
13,5 x 8,6
vl. porodica Valenta
- 234 - Anonim, *Erna Sojić*
1936.
13,5 x 8,4
vl. porodica Ajzinberg
- 235 - Anonim, *Đela Tajtacak*
Beograd, 1936.
13,5 x 8,6
vl. porodica Tajtacaković
- 236 - Anonim, *Regina Eskenazi sa suprugom*
Beograd, 1936.
13,5 x 8,5
vl. porodica Kalef
- 237 - Foto Savić, *Sara i Drita Benvenisti*
Beograd, 1936.
13,3 x 8,6
vl. porodica Judić-Sokolović
- 238 - S. Lončarević, *Venecija Rubinović sa rođacima*
Beograd, 1936.
8,7 x 13,4
vl. porodica Valenta

Između tradicije i mode

- 239 - Anonim, *Sofija i Bata Pijade* Beograd, 1936.
13,6 x 8,7
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 240 - Foto Žak, *Jevrejski akademski hor* Beograd, 1936.
8,8 x 13,8
vl. porodica Kapon-Spasić
- 241 - Foto Savić, *Diana Koen* Beograd, 1937.
13,4 x 8,5
vl. porodica Sibinović
- 242 - Anonim, *Mile Kalef sa prijateljem* Beograd, oko 1937.
12,9 x 8,8
vl. porodica Kalef
- 243 - Anonim, *Fridrih Brajner* Beograd, oko 1938.
13,8 x 8,8
vl. porodica Fatić
- 244 - Anonim, *Ela Mešulam i Hari Elias sa prijateljicom* Beograd, oko 1938.
8,5 x 13,4
vl. porodica Mešulam
- 245 - Anonim, *Mirjam Papo-Lehner, Mirjana i Alfred Lehner* Beograd, oko 1938.
8,5 x 13,3
vl. porodica Lehner-Dragić
- 246 - Anonim, *Žana Mandel i Julijus Wiesner* Beograd, 1938.
13,3 x 8,5
vl. porodica Karović
- 247 - Anonim, *Erna Sojić* Beograd, oko 1939.
13,5 x 8,5
vl. porodica Ajzinberg
- 248 - Anonim, *Rozalija Konrad i Erna Sojić* Beograd, oko 1939.
13,1 x 8,1
vl. porodica Ajzinberg
- 249 - Anonim, *Erna Sojić i Greta Ajzinberg* Beograd, 1939.
13,1 x 8,1
vl. porodica Ajzinberg
- 250 - Anonim, *Sofija i Radmila Zorić i Jelena Nikašinović* Beograd, oko 1939.
13,5 x 8,5
vl. porodica Zorić
- 251 - Anonim, *Porodica Šlanger* Beograd, oko 1939.
22 x 30
vl. porodica Lukić
- 252 - Anonim, *Greta Ajzinberg i Erna Sojić sa prijateljem* Beograd, 1939.
13,5 x 8,5
vl. porodica Ajzinberg
- 253 - Anonim, *Kler i Laura Elias sa prijateljicom* Beograd, 1940.
13,2 x 8,6
vl. porodica Mešulam
- 254 - Foto "Tehnika", *Aleksandar Demajo sa prijateljima* Beograd, 1940.
13,5 x 8,4
vl. porodica Demajo
- 255 - Anonim, *Regina Tajtacaković* Beograd, 1940.
16,3 x 21,3
vl. porodica Tajtacaković
- 256 - Anonim, *Roš ašana* Beograd, 1940.
22 x 32
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 257 - Foto Studio "Adrienne", *Vojka Amar i Aca Levi* Beograd, 1940.
13,5 x 8,5
vl. porodica M. Levi
- 258 - Grupa od 11 dokumentarnih fotografija sa motivima portretnih medaljona, snimljeno na Sefardskom groblju u Beogradu

KRAGUJEVAC

- 259 - Lj.Č. Đonić, *Miša Judić, Flora Levi- Judić i rođaka Sara* Kragujevac, 1897.
6,6 x 10,7
vl. porodica David
- 260 - *Adela, Janina David-Nadel i Fred David* Lavov, 1904.
14,8 x 7,4
vl. porodica David
- 261 - Ljubiša Đonić, *Porodica Judić* Kragujevac, oko 1905.
16,2 x 10,5
vl. porodica David
- 262 - Ljubiša Đonić, *Miša i Sima (Buki) Judić*

- Kragujevac, oko 1915.
16,4 x 10,3
vl. porodica David
- 263 - Ljubiša Đonić, *Porodica Judić*
Kragujevac, oko 1914.
10,4 x 16,3
vl. porodica David
- 264 - Ljubiša Đonić, *Miša Judić*
Kragujevac, 1915.
16,8 x 8,1
vl. porodica David
- 265 - Ljubiša Đonić, *Porodica Judić*
Kragujevac, oko 1915.
10,3 x 16,4
vl. porodica David
- 266 - Ljubiša Đonić, *Deca iz porodice Judić*
Kragujevac, oko 1915.
10,3 x 16,4
vl. porodica David
- 267 - Ljubiša Đonić, *Porodica Judić*
Kragujevac, oko 1916.
16,3 x 10,3
vl. porodica David
- 268 - Anonim, *Roza Judić*
Kragujevac, oko 1930.
13,6 x 8,6
vl. porodica David
- 269 - Anonim, *Roza Judić*
Kragujevac, 1932.
13,5 x 8,3
vl. porodica David
- 270 - Anonim, *Flora Judić*
Kragujevac, oko 1933.
- 13,5 x 8,4
vl. porodica David
- ŠABAC**
- 271 - Anonim, *Porodica Nahmijas Šabac*, početak XX veka
27,2 x 43
vl. Jevrejski istorijski muzej
- 272 - Atelier F. Gabriel, *Bela Levi i Jakov Kalderon*
Beč, 1927.
13,9 x 8,8
vl. porodica Đokić
- 273 - Atelje Radića, *Porodica Levi Šabac*, 1930.
9,2 x 14
vl. porodica Đokić
- 274 - Atelje Radića, *Bela Levi Šabac*, 1931.
13,9 x 8,5
vl. porodica Đokić
- ZEMUN**
- 275 - R. Gatter, *Hana Polak Zemun*, 1895.
16,3 x 8,2
vl. porodica Ajzinberg
- 276 - Mertonfy Gy, *Teodor Šlinger sa suprugom*
Budimpešta, oko 1900.
16,9 x 11,3
vl. porodica Ajzinberg
- 277 - R. Gatter, *Erna Sason Zemun*, oko 1905.
10,4 x 6,4
vl. porodica Ajzinberg
- 278 - Steiner Jenó, *Hana Polak Budimpešta*, 1906.
21,1 x 10,7
vl. porodica Ajzinberg
- 279 - Sinayberger, *Erna Sason Budimpešta*, oko 1907.
16,3 x 10,5
vl. porodica Ajzinberg
- 280 - R. Gatter, *Greta Sason Zemun*, oko 1905.
10,2 x 6,4
vl. porodica Ajzinberg
- 281 - Strelisky, *Rozalija Konrad Budimpešta*, 1909.
21,2 x 12,9
vl. porodica Ajzinberg
- 282 - Rajšić, *Filip i Fani Polak Zemun*, oko 1910.
16,4 x 10,5
vl. porodica Ajzinberg
- 283 - R. Gatter, *Aladar Polak Zemun*, oko 1913.
10,1 x 6,5
vl. porodica Ajzinberg
- 284 - Anonim, *Erna i Greta Sason sa drugaricama*
Zemun, 1914.
13,9 x 8,9
vl. porodica Ajzinberg
- BEČKEREK**
- 285 - Renner Jozsef, *Franja Hercog Senta*, kraj XIX veka
10,7 x 6,6
vl. porodica Caran
- 286 - Renner Jozsef, *Franja Hercog Senta*, kraj XIX veka
10,8 x 6,7

Između tradicije i mode

	vl. porodica Caran	<i>Andrija- Andraš Bergel</i>
Senta, oko 1902.
16 x 10,8
vl. porodica Nećak	20 x 184
vl. Jevrejski istorijski muzej,
inv.br. 96
287 -	Renner Jozsef, <i>Sidonija Hercog, rođena Bek</i>
Senta, kraj XIX veka
10,8 x 6,7
vl. porodica Caran	295 - Anonim, <i>Orvoš Andraš sa rođacima</i>
Senta, 1906.
13,8 x 8,8
vl. porodica Nećak	4 - <i>Talit</i>
Beograd, kraj XIX početak XX veka
vuna
58 x 165
vl. Jevrejski istorijski muzej,
inv.br. 71
288 -	Knauer Gy, <i>Rozalija Bek, udata Weiss</i>
Brašov, kraj XIX veka
15,9 x 5,9
vl. porodica Caran	296 - Anonim, <i>Tereza Haker</i>
Senta, 1927.
21,2 x 15,5
vl. porodica Nećak	5 - <i>Rajer za šešir</i>
kraj XIX početak XX veka
pero rajske ptice
vl. porodica Ajzinberg
289 -	Bacsokay Vilmos, <i>Mor i Rozalija Hercog</i>
Stari Bečej, kraj XIX veka
21 x 13,4
vl. porodica Caran	297 - Foto Salon Kassevicz, <i>Rozeta Dajč</i>
Senta, 1929.
13,6 x 8,4
vl. porodica Nećak	6 - <i>Torbica za talit i tefilin</i>
Beograd, početak XX veka
somot
28 x 22
vl. Jevrejski istorijski muzej
290 -	Anonim, <i>Porodica Hercog</i>
Severni Banat, oko 1914.
16,4 x 22,5
vl. porodica Caran		
SENTA		PREDMETI	
291 -	Joh. Rechnitzer, <i>Moric i Sarina Bergel</i>
Senta, oko 1890.
10,5 x 6,5
vl. porodica Nećak	1 - <i>Album za fotografije</i>
Beograd, kraj XIX veka
somot i koža
29 x 22
vl. porodica Gabaj	7 - <i>Talit</i>
Beograd, početak XX veka
svila, atara od zlatne žicane niti
155,5 x 41,5
vl. Jevrejski istorijski muzej
292 -	Spigel, <i>Tereza Bergel</i>
Senta, početak XX veka
22 x 9,6
vl. porodica Nećak	2 - <i>Molitvenik Avodat Hašana</i>
Beograd, kraj XIX veka
svila, koža, vez
štampano u Državno knjaževskoj štampariji
jezik hebrejski, pismo hebrejsko kvadratno
vl. Jevrejski istorijski muzej,
inv.br. 93/i	8 - <i>Kipa</i>
Beograd, početak XX veka
svila, vez
R 18,5
vl. Jevrejski istorijski muzej
293 -	Renner Jozsef, <i>Tereza i Andrija Bergel</i>
Senta, početak XX veka
22 x 10,9
vl. porodica Nećak	3 - <i>Talit</i>
Beograd, kraj XIX početak XX veka
svila, atara od zlatne žicane niti	9 - <i>Lepeza</i>
početak XX veka
slonova kost i paunovo pero
vl. porodica Ajzinberg
294 -	Renner Jozsef, <i>Tereza i</i>		10 - <i>Kipa</i>
Beograd, prva polovina XX veka

	somot, vez
R 16
vl. porodica Gaon		<i>Karijo</i>
Beograd, oko 1925.
papir
57 x 36
vl. Jevrejski istorijski muzej		<i>Gabaj</i>
Beograd, 1937.
latinica, 16 strana
33 x 24
vl. Jevrejski istorijski muzej
11 -	<i>Tefilin</i>
(dva kompleta)
prva polovina XX veka
koža
vl. Jevrejski istorijski muzej	SLIKE		5 -	<i>Poziv na venčanje</i>
Beograd, 1939.
ćirilica
9,2 x 17,2
vl. porodica Caran
12 -	<i>Ženska ogrlica</i>
Beograd, oko 1920.
ćilibar
vl. porodica Zorić	1 -	Milan Jovanović, <i>Portret Moše Davida Alkalaja</i>
Beograd, početak XX veka
ulje na platnu, 66 x 53
vl. Jevrejski istorijski muzej,
inv.br. 12	6 -	<i>Reklama za pletene francuske kape fabrike "Elka"</i>
Beograd, prva polovina XX veka
33,5 x 24
vl. porodica Mešulam
13 -	<i>Ženska ogrlica</i>
Beograd, oko 1920.
ćilibar
vl. porodica Zorić	2 -	Milan Jovanović, <i>Portret Klare Alkalaj</i>
Beograd, početak XX veka
ulje na platnu, 66 x 53
vl. Jevrejski istorijski muzej,
inv.br. 11		
14 -	<i>Ženska tašna</i>
Beograd, oko 1920.
koža
18,7 x 34
vl. porodica Ajzinberg	DOKUMENTI			
15 -	<i>Ženska tašna</i>
Beograd, oko 1920.
svileni gajtan
18,5 x 39
vl. porodica Ajzinberg	1 -	<i>Poziv na venčanje</i>
Beograd, 1887.
ćirilica
10,2 x 16
vl. porodica Caran		
16 -	<i>Ženski pojas</i>
Beograd, oko 1926.
svila
91,5 x 234
vl. porodica Fatić	2 -	<i>Poziv na osvećenje temelja za Dom crkvene školske jevrejske opštine</i>
Beograd, 1929.
ćirilica
25 x 35
vl. porodica Caran		
17 -	<i>Ženska tabakera</i>
Beograd, oko 1930.
drvo
8,9 x 7,9
vl. porodica Ajzinberg	3 -	<i>Ketuba</i>
pismo hebrejsko
64,5 x 49,5
Beograd, 1935.
vl. porodica Tajtacaković		
18 -	<i>Kesa iz radnje Leona J.</i>	4 -	<i>Modni katalog Braće H.</i>		* sve dimenzije date su u centimetrima

